

A firtosi bizánci éremkincs lelőhelyének azonosítása

A székelyudvarhelyi Haáz Rezső Múzeumban 2011 augusztusában állandó numizmatikai kiállítás nyílt a magyar pénzverés történetéről. Ehhez való bevezetésként a látogató ízelítőt kap az azt megelőző történelmi korszakok helyben őrzött éremanyagából is. A kiállított antik, római és bizánci érmek között szerepel az a hét bizánci aranypénz is, amelyek eredetileg Nagykedei Fekete Sámuel (1804–1870) udvari tanácsos éremgyűjteményének azon részéhez tartoztak, amelyet a gyűjtő 1868-ban a Székelyudvarhelyi Református Kollégiumnak ajánlódézott, megvetve ezzel az iskola és a később megalapítandó városi múzeum éremgyűjteményének alapját. Miként az ajándékozási jegyzékből kiderül, Fekete Sámuel eredetileg nem hét, hanem tíz bizánci aranyat adott át a Kollégiumnak.² Sajnos azonban a tízből három darab elveszett a gyűjtemény 1916-ban való menekítésekor,³ s így az udvarhelyi múzeumba már csak a most kiállított hét darab került. Feketétől tudjuk azt is, hogy ezeket az érmeket ő „a Firtos hegyén volt régi vár irányában Táborhely nevű, most zabot termő téren a Firtosvárallyaiak által szántás alkalmával világosságra került darabokból a megtalálóktól” vette,⁴ azaz ezek a bizánci aranyak a Firtosvárallya határához tartozó, a falutól északra emelkedő Firtos hegyén 1831-ben talált és Erdély-szerte elhíresült éremkincs részeként tekinthetők.

¹ Somogyi Péter PhD régész-numizmata két évtizede foglalkozik a koraközépkori, pontosabban a 6–8. századi bizánci éremforgalom kérdéseivel, különös tekintettel az érmek avaroknál, onogur-bulgároknál és kazároknál való elterjedésére. A téma kutatásában eddig elért eredményeit két monográfiában (Byzantinische Fundmünzen der Awarenzeit, Innsbruck, 1997 és Byzantinische Fundmünzen der Awarenzeit in ihrem europäischen Umfeld, Budapest, 2014), valamint több tanulmányban foglalta össze. Ezek egyike a *The Other Europa in the Middle Ages* (Leiden-Boston, 2008), egy másika pedig a *Byzantine Coins in Central Europe between the 5th and 10th Century* (Kraków, 2009) című tanulmánykötetekben jelent meg.

² Nagykedei Fekete Sámuel: *Régi római és görög pénzek, s érmek*. Kolozsvár, 1868. 17–18, 30–38.

³ Ferenczi Sándor: Firtosvár aranyéremlelete. *Székelység*, 1934/7–8.. 47.

⁴ Fekete: i. m. 1.

Egy korábbi munkámban már felhívtam a figyelmet arra, hogy Fekete Sámuel bizonyásgtétéle az 1868-ban általa bírt tíz bizánci aranypéNZ firtosi eredete mellett az 5–6. századi érmeK sorát záró egyetlen 7. századi lelet, Heraclius császár (610–641) 616 és 625 között vert solidusa esetében több oldalról is megkérdőjelezhető. Hasonló okokból kétséggé vált az is, hogy egy ugyancsak Fekete által vásárolt, de azóta elkallódott Mauritius Tiberius (582–602) solidus is a kincshez tartozott volna.⁵ Mivel azóta az éremkincs összetételéhez újabb adatokra bukkannom nem sikerült, sem a korabeli, illetve közel korabeli – azaz az 1860-as évekkel bezárólag megjelent – közleményekben, sem a levéltárakban őrzött kéziratanyagokban, figyelmem a firtosi aranyak lelőhelyére vonatkozó feljegyzések felé fordult, remélve, hogy ezekből meghatározható lesz a Firtos nagykiterjedésű fennsíkján belül az aranyak közelebbi előkerülési helye (2. ábra).

A firtosi aranyakról tudósító írások sorában a legelsőK Szentiváni Mihály (1813–1842) író-politikus úti jegyzetei között találjuk, aki 1837 májusában járta be a vidéket. Firtos várát megtekintendő május 11-én indult fel a hegyre Firtosmartonosból. Szentiváni a vár leírása után összefoglalja mindazt, amit az aranyeletről megtudott, illetve feljegyzésre érdemesnek tartott: „A vár előtt széles, egyenetlen tér terül dél felé, ma buja zab termője. Itt mintegy hat évek előtt számtalan Theodosius- s kevesebb Martianus- és Valentinianus-aranyakat találtak, mi egész széket hosszas ideig a hely turkálására csődítette, s azután többeket fárasztott gyönyörű kilátású tetejére. A pénzek alján ez van írva: Con. (stantinopoli) ob.(signata). Még mindig ásogatják az ingyennyereségre vágók a vár helyét. Egy ily új ásást vizsgálva nagyon szép kövé vált falevelekre, csigákra, fadarabokra, etc. akadtunk, melyeket a kincsszó számba sem véve kihányt.”⁶ Szentivánit a kiránduláson a faluból származó jó barát, Gálffi Sándor kísérte. A kincseletről tőle biztosan hallhatott, de feltehetőleg Kendi Ferenctől is, Etéd „sok részben eredeti s tudományszerető” református papjától, akinél az előző napot töltötte „néha igen is komoly tárgyakkal”.⁷ Kendi ugyanis sok egyéb foglalatossága mellett gyűjtötte a környéken előkerült régi tárgyakat és pénzeket is.⁸

⁵ Somogyi Péter: Ismeretlen levéltári adatok a Firtos hegyén 1831-ben kapott bizánci aranyakról. *Hazanézó*, 2000/1. 4–8.

⁶ Szentiváni Mihály: *Gyaloglat Erdélyben*. Budapest, 1986, 94.

⁷ Uo. 92.

⁸ Ackner, Michael Johann: Ausflüge bei Gelegenheit der Fahrt nach Sächsisch-Reen zur Generalversammlung des Vereins für siebenbürgische Landeskunde vom 14. bis 28. August 1857. Transsilvania. *Beiblatt zum Siebenbürger Boten*, 44 vol. (1857). 173. Müller, Friedrich: Die Ruinen am Firtos in Siebenbürgen. *Mitteilungen der k.k. Central-Commission*, 3 vol. (1858). 257–258. 261.

Éremgyűjteményéről tudjuk, hogy az végül is vejehez, az éremgyűjtéssel ugyan-csak foglalkozó Nagykedei Fekete Sámuelhez került.⁹

A kolozsvári *Nemzeti Társalkodó* 1839. október 3-ai száma közölte Pálffy János (1804–1857) író és reformellenzéki politikus *Egy nap Korondon* című, Erdődi János álnéven jegyzett írását. Az írás alcíme – *Egy régebb múlt évből* – alapján Pálffy még az 1830-as évek közepe táján látogathatott el a sósvizes fürdője miatt ez időben felkapott Korondra. Az udvarhelyszéki utak gyalázatos állapotáért felelős körülmények részletezése és Korond rövid ismertetése után következik a falu fölött emelkedő Firtos hegyének és a rajta álló váromnak a leírására: „Az egész várból jelenleg csak az egyház alapromjai s egy kápolnadüledék láthatók. Környéke sok kincset tart. Ez előtt több évvel egy firtosváralyai székely ekevasa vert aranyat fordított fel, azonnal keresésre indult, s néhány napok alatt nem csak Firtosváralya hanem az egész vidék annyira feltúrta azon szántó földet s a vele határosokat, hogy rög rögön nem maradt. Csakugyan sok aranyat is kaptak, és sokan meggazdagodtak akkor. Többnyire a Theodosius korából valók voltak.”¹⁰ Pálffy a Firtoshoz közeli Tarcsafalván született, ezért feltehető, hogy már korábban és többször is járhatott a hegyen, és a környéket is jól ismerte. Mindazt pedig, amit a vár újabb kori történetéről, valamint a kincstalálásról tudott, a vidéken közszájon forgó elbeszélésekből meríthette, akár szülőfalujában Tarcsafalván, akár Küsmödon, ahol 1835-ben telepedett meg. Egyik adatközlője lehetett a Szentmihályi Mihály úti jegyzetében említett Kendi Ferenc, akit Pálffy az Etédttől negyedóra járásra levő Küsmödről gyakran meglátogatott.¹¹

Pálffy János írása felkelthette a kronstadti, azaz brassói *Siebenbürger Wochenblatt* szerkesztőinek figyelmét, mert az újság melléklapja, a *Blätter für Geist, Gemüth und Vaterlandskunde* 1840. március 5-ei számában *Der Badeort Korond im Udvarhelyer Stuhl* címmel németre átültetett kivonatokat közölt belőle. A firtosi kincseletről írottakat a fordító így adta vissza: „Noch stehen nur die Grundmauern einer Kirche und Trümmer einer Capelle. Vor mehren Jahren wühlte die Pflugschar daselbst ein Goldstück heraus; darauf wurde der Berg von den Umwohnern durchsucht und durchwühlt, wie der Weinberg jenes Mannes in der Gellert'schen Fabel. Man fand viele Goldstücke, besonders aus den Zeiten des griechischen Kaisers Theodosius: Manche sollen dadurch wohlhabend

⁹ Fekete: i. m. 43.

¹⁰ Erdődi János: *Egy nap Korondon. Egy régebb múlt évből. Nemzeti Társalkodó*, 1839/15. okt. 10. 109–112.

¹¹ Pálffy János: *Magyarországi és erdélyi urak. Pálffy János emlékezései*. 2. köt. Kolozsvár, 1939, 72.

geworden sein.”¹² Firtosváralja említését a fordító fölöslegesnek találhatta, ezért kihagyta. Ellenben a szántó feltúrásának mértékét Christian Fürchtegott Gellert (1715–1769) német író és költő egyik, az erdélyi szász olvasók körében feltehetőleg közismert tanmeséjére való hivatkozással tette kézzelfoghatóbbá, illetve a Pálffy-nál rangrejtve szereplő Theodosiusról mint görög, azaz bizánci császárról beszél.

Az 1842. év folyamán Kolozsvárott nyomtatott könyvek között az egyik a *Székelyhonról* címet viseli. Szerzője az akkor még csak huszonhárom esztendőes Kővári László (1819–1907), akit mint történészt és Erdély első statisztikai leíróját tart számon a magyar tudománytörténet. Amint az előszóban olvasható, Kővári előtt az a cél lebegett, hogy az eddig csak latin és német nyelvű munkákból megismerhető Székelyföldre felhívja a magyar közvélemény figyelmét.¹³ Olvasmányjaiból és személyes tapasztalataiból merítve ismerteti a székeket, s azokon belül egy sor települést és természeti-történeti látványosságot, mindenkor részletezve a helyi emberek életviszonyait is. A Firtos hegyét külön fejezetben tárgyalja, amelyben természetesen szót kerít a hegyen volt vár és kolostor romjaira, valamint az ott talált aranypénzekre is: „A vár dűledékei között ma csupán egy templom és kápolna romjaira ismerhetni, mint emlékére a később szerzetesek lakhelyének. Mondják hogy farészeket a legtisztább kövecslésben találhatni itt; s hogy évek előtt a napsugára theodosi aranyok rétegében törött meg, mellyeket a nép fületlen gomboknak véelve, jó olcsón zsidóknak adogata el.”¹⁴ A hegy és a várhely leírása nem hagy kétséget afelől, hogy Kővári is járt a Firtoson, de ennek ellenére a megkövesedett fadarabokról és az aranyérmekről csak hallott. Feltehetőleg a vele jó barátságban levő Szentiváni Mihálytól, hiszen a vár helyén éppen ő figyelt a kincskeresők által kihányt megkövesedett fadarabokra, és persze a firtosi aranyokról is tudott egyet s mást. De mint láttuk, könyve írásakor Kővári már az erdélyi újságokban is olvashatott a theodosiusi aranyokról.

1840 nyarán egy francia író-arisztokrata is beutazta Erdélyt. Auguste de Gérando (1819–1849) útélményeiről könyvet írt, amely 1845-ben egyszerre két nyelven – franciául és németül – is megjelent. A parajdi sóbányák, a szovátai sós

¹² Erdődi János: Der Badeort Korond im Udvarhelyer Stuhl. *Blätter für Geist, Gemüth und Vaterlandkunde*, 1840/10. 77–78. Ezt a cikket átvette és két hét múlva, az 1840. március 19-ei számban teljes terjedelmében közölte a Bécsben vasárnap kivételével naponta megjelenő szórakoztató lap, a *Der Adler. Allgemeine Welt- und National-Chronik, Unterhaltungsblatt. Literatur- und Kunstzeitung für die Oesterreichischen Staaten*. 68 vol. (1840). 539–540.

¹³ Kővári László: *Székelyhonról*. Kolozsvár, 1842. Előszó.

¹⁴ Uo. 58.

tavak és sósziklák szemléletes leírása után Gérando röviden kitér a firtosi éremleletre is: „So fand man in dem Stuhle von Udvarhely, nicht weit von Korond, vor wenigen Jahren eine Anzahl byzantinischer Goldmünzen: sie rührten von dem an Attila von Theodosius gezahlten Tribut her, und waren von den Hunnen unter einem Berge versteckt worden. Diese Entdeckung ermuthigte die Umwohner, welche sich an die Arbeit machten und den Boden mit einem Eifer durchwühlten, welcher einer Belohnung werth gewesen wäre.”¹⁵ Amint ez az idézetből kitetszik, Gérando Korondon csak átutazott, a Firtosról, a rajta állott várról és kolostorról valószínűleg nem, csupán a falu közelében néhány évvel azelőtt, egy neki ismeretlen nevű hegyen talált bizánci aranyérmekről, meg a lelőhelynek a környékbeliek által való feltúrásáról értesült. A tulajdonképpen felszínes tudósítás jelentősége az éremkincs történeti értelmezésében van, miszerint azt a Theodosius által Attilának fizetett adóból halmozták fel, és rejtették el egy hegy alatt a hunok. A firtosi aranyakra vonatkozó történeti értelmezések között ugyanis ez a legelső.

Erdély, azon belül is elsősorban a Szászföld történelmi-régészeti emlékeinek és a földből időről időre előkerülő régiségeinek dokumentálásában és tanulmányozásában is jeleskedő hammersdorfi evangélikus lelkész, Michael Johann Ackner (1782–1862) 1846. szeptember 29-én tett pontot az elsősorban Hermannstadt, azaz Nagyszeben környékén előkerült régiségekről rendszeresen vezetett régészeti naplójában az 1836 és 1845 közötti évek feljegyzéseiből összeállított, de nyomtatásban végül is csak 1851-ben megjelent leletkrónikája végére. Ebben, az 1843. év régészeti hírei között az alábbiak olvashatók: „Von der im Udvarhelyer Stuhle bei Korond gemachten Entdeckung byzantinischer Goldstücke, deren Anzahl, wie behauptet wird, bedeutend gewesen sein soll, hab’ ich bloß gehöret; bin jedoch nicht in der Lage, von den nähern Umständen der Auffindung und des Fundes selbst Etwas mit Bestimmtheit mittheilen zu können.”¹⁶ Acknerhez ezek szerint legkorábban 1843-ban jutott el a valóban Korond közelében emelkedő Firtoson jelentős mennyiségben talált bizánci aranypénzek híre. De csak a híre, mert az aranyak közelebbi lelőhelyéről, a lelőköörülményekről, magáról a leletről már Ackner adatközlője sem tudott semmit, a lelet előkerülési éve felől pedig tévesen tájékoztatta a szász régiségbúvárt.

¹⁵ de Gérando, Auguste: *Siebenbürgen und seine Bewohner*. 2. köt. Leipzig, 1845, 128.

¹⁶ Ackner, Michael Johann: Auszug aus dem Tagebuche über neuentdeckte vaterländische, archäologische Gegenstände des letztverflossenen Decenniums. 1836–1845. *Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde*, 4. régi folyam (1851). 28.

Úgy tűnik, Michael Johann Ackner nem ismerte Erdődi, azaz Pálffy Jánosnak a *Blätter für Geist, Gemüth und Vaterlandskunde* 1840. március 5-ei számában németül is olvasható írását. Mert ha ismerte volna, akkor nyilván felfigyelt volna arra az ellentmondásra, hogy Johann Ferdinand Neugebauer (1783–1866) Erdély „klasszikus régiségeiről“ összeállított művében a „Tirtus-Varallya, oder Firtos” környékén talált aranypénzekről az áll, hogy azok abból az időből származnak, amikor ez a vidék Dacia provincia részeként még római uralom alatt állt, valamint, hogy a legtöbb közülük Aurelianus (270–275) idejéből való: „... in der Nähe eines alten Klosters sind viele Münzen aus der Zeit der Römerherrschaft gefunden worden (...) Ueber 300 Stück Goldmünzen, meisst aus der Zeit des Kaisers Aurelian.”¹⁷ S mert a sziléziai német útikönyvíró 1847-ben papírra vetett és a kiadás végett Erdélyben hátrahagyott kéziratát végül is Michael Johann Ackner fejezte be, szerkesztette és rendezte sajtó alá 1851-ben,¹⁸ ebben az esetben még arra is lett volna lehetősége, hogy utaljon a firtosi aranyak kormeghatározása – római és Aurelianus, illetve bizánci és Theodosius – körüli bizonytalanságra. Esetleg még arra is gondolhatott volna, hogy Neugebauer római érmekre vonatkozó adata téves, s akkor a leletkrónikájában az 1843. évhez bejegyzett hír a Korond közelében talált bizánci aranyakról tulajdonképpen az 1840 előtt több évvel a falu felett emelkedő Firtoson napvilágra került theodosiusi aranyakra vonatkozik.

Pálffy cikkével ellentétben Auguste de Gérando 1845-ben megjelent útleírása már biztosan nem került el Michael Johann Ackner figyelmét, annál is inkább, mert erdélyi útja során Gérando meglátogatta őt Hammersdorfban, s a francia arisztokrata könyve Neugebauer irodalomjegyzékébe is bekerült.¹⁹ Tény viszont, hogy az ott olvasható rövid beszámoló a Korond közelében talált bizánci aranyak előkerüléséről a szász régiségbúvár által feljegyzettekhez képest csak azzal a megjegyzéssel több, hogy azokat a hunok egy hegy alatt rejtették el. Ráadásul ez a többlet, noha a tényleges lelőhelyre utal, annyira meseszerűre sikeredett, hogy azt Ackner aligha vehette komolyan. Ezért aztán Gérando adatában, amennyiben felfigyelt rá, Ackner nem láthatott mást, mint a Korondnál előkerült bizánci aranyakról szóló hír megerősítését.

A Pálffy-féle – vagy valamilyen más forrásból származó, de hasonló tartalmú – tudósítás ismerete nélkül, csak az általa hallottak és esetleg még Auguste de

¹⁷ Neugebauer, Johann Ferdinand: *Dacien. Aus den Überresten des klassischen Alterthums, mit besonderer Rücksicht auf Siebenbürgen*. Kronstadt, 1851, 256–257.

¹⁸ Uo. VII–X. Michael Johann Ackner előszava.

¹⁹ de Gérando: i. m. 41. Neugebauer: i. m. 304.

Gérando feljegyzése alapján Acknernek tehát semmi oka sem volt arra, hogy kétségbe vonja az általa egyébként is nagyra becsült Neigebaur híradásának hiteletét. Így aztán Neigebaur leletkatalógusában a firtosi bizánci aranyak megmaradtak rómainak, míg a Gérando-nál és Acknernél még csak Korond közelében, illetve Korondnál előkerült bizánci aranyakból egy újabb, de már közvetlenül Korondon talált éremlelet lett: „Korond, im Udvarhelyer Stuhl: byzantinische Goldmünzen.”²⁰

Az 1847-ben megjelent *Erdélyország statistikája* révén országos hírnévre jutott Kővári László 1852-ben újabb terjedelmes művel jelentkezett. „S mit ezennel feltárok, az a régiségek osztálya. A dák, romai, s hún reliquiák, őseink várai, váraink romjai, összedült oltáraink, az elvérzettek sírdombjai, miket felmutatok.” – olvasható az *Erdély régiségei* címet viselő kötet bevezetésében.²¹ Egy másik helyen, a római emlékekről szólva pedig ez áll: „Az én vizsgálódásom tárgya csak az, mi még a földhez vagyon ragadva.” Azok figyelmébe, kiket a földből kiasott római kori tárgyak is érdekelnek, Kővári Johann Ferdinand Neigebaur éppen akkor, mint láttuk 1851-ben, megjelent munkáját ajánlja.²² Viszont az építészeti emlékek leírását mindenkor igyekezett kiegészíteni „a rólok fenmaradt ismeretesebb történeti események népregék és traditiók” csokrával.²³

A rajta épült vár és kolostor okán természetesen a Firtos hegye is helyet kapott a várromokról és várhelyekről szóló fejezetben. Elveinek megfelelően a Firtos és Tartód váráról szóló monda elbeszélése után Kővári leírja a hegyet, említi a vár még látható falait és a benne állt templom romjait, valamint röviden összefoglalja az egykori jezsuita, majd ferencendi kolostor történetét úgy, hogy mindezt a tárgyhoz illő, saját maga tapasztalta vagy Korondon hallott életszerű epizódokkal tarkítja. Befejezésül, noha nem „földhöz ragadt” emlék, Kővári mégiscsak kitér a firtosi aranyleltre is, melyről a következőket írja: „A váran kívül egy kápolnácska romja pusztul. Körében, 1831-ben, egy öreg fa kidőlt, gyökereivel töméntelen régi aranyat fordíta ki. A nép, mint aminek értékét nem érté, olcsón elszórta. Mit összegyűjthetének a még fületlen gomboknak is elkelesztelt aranyokból, odamutatnak, miszerint kilencz császárnak voltak közte pénzei: legtöbb volt a Justinianus, Theodosius, Pulcheria és Marcianus korából. Ezen aranyok ismét életbe lépteték azon hagyományt, mely szerint, Ethele Udvarhelyt lakott, s ezen aranyok azok volnának, miket a neki adózó Theodosius

²⁰ Neigebaur: i. m. 292.

²¹ Kővári László: *Erdély régiségei*. Pest, 1852, 1.

²² Uo. 13.

²³ Uo. Előszó.

császár Konstanczinápolyból küldte; s azt hiszik, hogy Ethele ide, mint erősségbe rejtette azokat.”²⁴

A fenti sorokat a *Székelyhonról* című művében írottakkal összevetve azonnal kiderül, hogy Kővári ismeretei a firtosi éremkincsről – mind a lelőkörmények, mind az éremkincs összetételét illetően – 1842 óta lényeges elemekkel bővültek. Míg 1842-ben Kővári még csak sejteti, hogy az aranypénzek lelőhelye a várhely közelében volt, addig 1852-ben már határozottan arról tudósít, hogy azok a tulajdonképpen már a váron kívül található romos kápolna közelében kerültek elő. Továbbá az 1842-ben még csak „évek előttiként” keltezett eseményről most már pontosan tudja, hogy az 1831-ben történt. Míg a találók által fületlen gomboknak tartott aranyak elkótyavetyélése már az 1842-es tudósításban is megtalálható, addig teljesen új elem annak a körülménynek az említése, hogy az aranyakat egy kidőlt öreg fa gyökerei között találták. Míg 1842-ben még Kővári is csak az Erdély-szerte közszájon forgó „theodosi aranyokról” beszélt, addig azóta sikerült neki az éremkincs összetételére vonatkozó, ilyen formában csak általa közölt adatokra is szert tennie. De 1842-höz képest többletet jelent a lelet történeti értelmezése is, ami egyébként egybevág az Auguste de Gérando könyvében már 1845 óta olvasható értelmezéssel.

A firtosi aranyak előkerülési évére, az előkerülésükben fontos szerepet játszó kidőlt öreg fára vonatkozó és – amint ezt ma már a kincstalálást követő hivatalos nyomozás során felvett jegyzőkönyv ismeretében tudjuk – helytálló adatokhoz Kővári se nem a Firtoson, se nem Korondon, ahol bizonyíthatóan egyébként is csak 1842 előtt járt, nem juthatott hozzá. De az aranyakból összegyűjtött és kilenc különböző császár vereteit tartalmazó részről sem hallhatott a helyszínen. Sajnos Kővári Lászlónak a Román Nemzeti Levéltár kolozsvári fiókjában és az Unitárius Püspökség ugyancsak kolozsvári levéltárában őrzött kézírathagyatékában nem sikerült olyan dokumentumoknak a nyomára bukkanom, melyek további részleteket tartalmaztak volna az összegyűjtött aranyokról, vagy legalább arról, hogy azokat kik és milyen körülmények között szedték össze. Csupán Kővári itt-ott elejtett megjegyzései és életrajza nyújtanak némi támpontot ahhoz, hogy a könyvében olvasható adatokhoz mikor és hol juthatott hozzá.

„Tíz éve, hogy e könyvre az első papír szeletet elővettem, s hogy érdekében utazásokat teszek” – írja Kővári László az *Erdély régiségei* előszavában.²⁵ A könyv második, bővített, 1866-ban megjelent kiadásához írott előszóból pedig azt is

²⁴ Uo. 187.

²⁵ Uo. Előszó.

megtudjuk, hogy Kővári Erdély építészeti emlékeiről, így a várromokról való topográfiai ismereteinek nagy részét 1848–49-ben szerezte, amikor az erdélyi hadsereg tudósítójaként és történetírójaként alkalmá nyílt „Erdélyt szélére hosszára össze-vissza utazhatni”. De a háborús viszonyok között azok elmélyült tanulmányozására nem is gondolhatott, ráadásul akkor készült jegyzetei egy része elvesztett. A szabadságharc után 1850 szeptemberében való letartóztatásáig bujkáló, pár hónapig Kolozsváron bebörtönzött, majd Pestre internált és a könyvtárak használatától eltiltott Kővárinak további kutatásra, anyaggyűjtésre már nem, csak könyve részben emlékezetből való megírására volt lehetősége.²⁶ Ezen körülmények ismeretében firtosi aranyakra vonatkozó újabb adatokra csak 1842 és 1847 között akadhatott, amikor is *Erdélyország statistikájához* gyűjtött és kutatott. Márpedig a firtosi aranyakra vonatkozó aktákhoz, mint ma már tudjuk, akár a kolozsvári Gubernium, akár a nagyszebeni Thesaurarius, akár a marosvásárhelyi Fiscalis Directoratus, akár a székelyudvarhelyi Udvarhelyszék levéltárában is hozzáférhetett. Vagy ha mégsem, akkor értesüléseit csak a firtosi aranyakat tárgyaló levéltári aktákat jól ismerő személyektől szerezhetette be.²⁷

Akárhogy is történt, tény, hogy Kővári ismeretei a firtosi aranyakról később már nem bővültek. Noha a firtosi aranyakat még kétszer, 1859-ben, az *Erdély történelmében* és 1866-ban, az *Erdély építészeti emlékeiben* is említi, azokban csak az *Erdély régiségeiben* írottakat kivonatolja, újat már nem ad: „hogy azon Theodosius aranyok, melyeket az Udvarhelytől néhány órára fekvő Firtosvár mellett (1831) nagyszámmal találtak, azokból volnának, melyeket Theodosius byzanci császár Etelének adóba fizetett”,²⁸ valamint: „A váron kívül egy kápolnácska romja pusztul. Körében, 1831-ben, egy öreg fa kidült, gyökereivel régi aranyokat fordíta ki, melyek közt legtöbb volt a Justinianus, Theodosius, Pulcheria és Marcianus korából. Ezen aranyokról szeretik hinni, hogy azokat a görög udvar Etelének adóba adta volna.”²⁹

²⁶ Kővári László: *Erdély építészeti emlékei*. Kolozsvár, 1866. Előszó. Márki Sándor: Emlékbeszéd Kőváry László lev. tag felett. Kőváry László emlékezete. *A Magyar Tudományos Akadémia elhunyt tagjai fölött tartott emlékbeszéd*, 14. évf. (1910). 277–285.

²⁷ Azt, hogy ezekben az években Kővárit a firtosi aranyak is foglalkoztatták, jelzi, hogy azokról, ha röviden is, de statisztikai munkájában is megemlékezett: „A régi kor gazdagságát bizonyítja a sok régi arany és ezüst pénz, mit naponként kapnak földben s közelebről is találtak a Firtosan nagy mennyiségben, még pedig a legszebb aranyat.” Kővári László: *Erdélyország statistikája*. Kolozsvár, 1847, 79.

²⁸ Kővári: *Erdély történelme*. 1. köt. Pest–Kolozsvár, 1859, 24.

²⁹ Kővári: i. m. *Erdély építészeti...* 46.

Erdély római kori régészeti emlékeiről Michael Johann Ackner tollából a bécsi székhelyű császári és királyi Műemlékvédelmi Bizottság évkönyvében jelent meg egy újabb összegzés 1856-ban. Noha a Kővári László által a firtosi érme-kincsről még 1847 előtt összegyűjtött adatok már évek óta nyomtatásban is olvashatók voltak, Ackner itt még mindig csak Neugebauer alapján említi a ténylegesen létező firtosi és a soha nem létezett korondi aranyakat: „Wir bezeichnen im Allgemeinen die Orte in den Kokelthälern, wo (...) griechische und römische Münzen (...) gefunden worden sind (...) 1. Korond, an Bache gleiches Namens und einem Zweige des kleinen Kokelflusses (...) 3. Firtus-Várallya, unter dem Berge Firtus, der die grosse von der kleinen Kokel scheidet, 5 Stunden von Székely-Udvarhely...”³⁰

Ezért aztán több mint meglepő, hogy a következő év őszén, a Hermannstadtban megjelenő napilap, a *Siebenbürger Bote* melléklapjában, a *Transsilvaniában* folytatásokban közölt útjegyzeteiben Michael Johann Ackner arról tudósít, hogy 1857. augusztus 25-én Énlakából kiindulva járt fenn a Firtoson. De itt az oda vezető utat, magát a hegyet, az általa teljességében a 18. századi kolostor romjainak tartott várhelyet a helyenként ölnyi magasan álló falakkal, a templom és egyéb épületek alapfalaival és a falakon kívül álló kápolnával csak röviden írja le, utalva a kíséretében lévő barátja által ezekről készített, megjelenés előtt álló dolgozatra. Ennek megfelelően az éremleret is csak egy mondat erejéig említi: „Etliche 100 Schritte in südlicher Richtung vom Standorte des Klosters gaben die aus Enlaka mitgekommenen Begleiter die Stelle an, wo der Goldschatz der byzantinischen Kaisermünzen aufgefunden worden ist.”³¹ Noha Ackner itt már a valóságnak megfelelően bizánci császárok pénzeiről beszél, cikksorozata következő részében mégis megismétli a Neugebauer óta kísértő tévedést a Firtoson talált Aurelianus-féle és a Korondnál napvilágra került bizánci aranyokról: “... die aurelianischen und byzantinischen Goldstücke auf dem Firtos und bei Korond ...”³²

A szász régiségkutatót a Firtosra elkísérő barát nem volt más mint Friedrich Müller (1828–1915), 1893 és 1906 között az erdélyi evangélikus egyház püspöke, aki az 1850-es években még csak a később általa igazgatott schäßburgi, azaz segesvári líceum tanára, az iskola régiségtárának őre, valamint a császári és királyi Műemlékvédelmi Bizottság Segesvár környékére kinevezett felügyelője volt. A történelmi és művészettörténeti témákon túl a régiségek gyűjtése és tanulmá-

³⁰ Ackner, Michael Johann: *Die römischen Alterthümer und deutschen Burgen in Siebenbürgen*. Jahrbuch der k.k. Central-Commission I. köt. Wien, 1856. 19.

³¹ Ackner: i. m. *Ausflüge*... 174.

³² Ackner: i. m. *Ausflüge*... 187.

nyozása iránt is érdeklődő fiatal Müllert a nála csaknem ötven évvel idősebb Ackner egyenrangú kollégának tekintette, kutatómunkájában készséggel támogatta, s ez a hamarosan barátságba forduló munkakapcsolat egészen Ackner haláláig tartott. Érthető, hogy Ackner nem akarta megfosztani fiatal kollégáját attól a lehetőségtől, hogy tudományos alapossggal írja le mindazt, amit a Firtoson és a hegy környékén tett közös kirándulásuk során tapasztaltak. Sőt, mi több, az erdélyi régiségek kutatását lelkesen támogató Karl zu Schwarzenberg hercegnél (1802–1858), Erdély akkori kormányzójánál még azt is kijárta, hogy Müller dolgozata nem akárhol, hanem a császári és királyi Műemlékvédelmi Bizottság havonta megjelenő közleményeiben jelenjék meg.

A *Die Ruinen am Firtos in Siebenbürgen* Ackner nagy bosszúságára végül is egy év késéssel, 1858 októberében jelent meg.³³ Müller valóban nem okozott csalódást mesterének, mert tudományos igénnyel és nagy alapossggal megírt dolgozata a Firtos és környéke történeti-régészeti emlékeiről mind a mai napig haszonnal forgatható. Tudománytörténeti értékét az is növeli, hogy itt olvasható az időközben jól ismert és kutatott énlakai római katonai tábor első leírása és történeti értelmezése is.³⁴ Természetesen Müller sem hagyta említés nélkül a firtosi aranyakat, melyek közül – s ebben is ő volt a legelső – négyet pontosan le is írt.³⁵ A közelebbi lelőhelyről és a lelőköörülményekről pedig a következőket tudta meg egy váraljai öregtől, aki annak idején maga is részt vett az aranykeresésben: „Vor einigen Jahren eggte ein Knecht zwischen Péterhegye und Keselyő ein Goldstück aus, an dessen Fundort eine bald die Bevölkerung der ganzen Umgegend herbeiziehende Nachsuchung einen reichen Schatz zu Tage förderte. In einem Umkreise von etwa 30 Schritten Durchmesser fanden sich über 300 byzantinische Goldmünzen aus den Zeiten der Völkerwanderung...”³⁶ Müller persze hivatkozik Neigebaurra is, akitől azonban csak a talált érmek számára (több mint 300 darab) vonatkozó adatot vette át, korukat pedig Aurelianus római császár idejéből a valóságnak jobban megfelelően már a népvándorlás korára helyezte. Azt

³³ Müller: i. m. *Die Ruinen...* 257–263. „Nach jedem neuankommenden Hefte der Mittheilungen der k.k. Centralcommission such ich zuerst nach dem Firtos. Sehr ärgerlich ist auch für mich, daß er noch nicht publiziert wird. Manches daraus wünsche ich, meiner Zusage gemäß, an Neigebaur mitzuthemen, welches ich jedoch nicht thun will, bevor der Aufsatz nicht durch die Presse veröffentlicht ist.” – írta Ackner Müllernek 1858. július 19-én. Wollmann, Volker: *Briefe zur Geschichte der siebenbürgischen Altertumskunde*. Bucureşti, 1983/28. 64–65.

³⁴ Müller: i. m. *Die Ruinen...* 260–263.

³⁵ Uo. 259.

³⁶ Uo. 259.

viszont ő sem ismerte fel, hogy a Neigebaur és Ackner által megalkotott, korondi bizánci aranyérmekre vonatkozó adat is a firtosi aranyleletre vonatkozik: „Bei Korond endlich sind es wieder byzantinische Goldmünzen, welche gefunden wurden...”³⁷

Müller részletes írására való tekintettel Ackner a firtosi aranyakról is csupán annyit közöl a *Transsilvaniának* leadott cikksorozatában, hogy azok a kolostortól délre, attól néhány száz lépésre kerültek elő. Míg ebbe a meghatározásba kis jóakarattal a Müller által feljegyzett, a Firtos középső (Péterhegye vagy Péterhegyese) és déli (Keselyű-tető vagy Keselyő) csúcsa közötti pont is belefér, addig az már nehezen képzelhető el a mindkét szerző szerint közösen tett kirándulással kapcsolatban, hogy a lelőhelyet Ackner szerint énlakai kísérlők, Müller szerint pedig egy váraljai öreg mutatta meg nekik. De a legáruklodóbb az, hogy Ackner szerint augusztus 25-én Énlaka felől, onnan való kísérlőkkel, Müller szerint pedig már augusztus 24-én Etédrről kiindulva Szász Károly, a tarcsafalvi jegyző vezetésével mentek fel a Firtosra.³⁸ Úgy tűnik tehát, hogy Ackner és Müller állításukkal ellentétben mégsem együtt, hanem két egymást követő napon, külön-külön járta be a hegyet. Ennek okát persze csak találgatni lehet, mint ahogy azt is, hogy akkor az énlakai római castrumot Müller augusztus 25-én vagy egy későbbi kirándulás alkalmával fedezte-e fel? Anélkül, hogy ennek az érdekes tudománytörténeti adaléknak a további részletezésébe bocsátkoznánk, most röviden csak annyit, hogy a rejtély megfejtésére tett könyvtári és levéltári kutatásaim során akadtam azokra a dokumentumokra, melyekből egyértelműen kiviláglott, hogy Michael Johann Ackner és Friedrich Müller hirtelen támadt érdeklődését a Firtoson és a környékén található történeti-régészeti emlékek iránt egy harmadik személy, Karl Fabritius (1826–1883) – ezekben az években segédlelkész és gimnáziumi tanár Segesvárott – keltette fel.

Amint ezt Karl Fabritiusnak a Román Nemzeti Levéltár nagyszebeni fiókjában őrzött kézírathagyatékában felfedezett feljegyzése bizonyítja, Fabritius 1855 nyarán hallott először a firtosi vár- és kolostorromokról, valamint a hegyen talált nagymennyiségű régi aranypénzről, méghozzá Székelykeresztúron. A hallottak érdekelhették, mert szeptember 3-án apósa, a keresztúri körzet elöljárója ajánlásával Csehétfalván át Firtosváraljára szekerezett. A faluba érve, a helység elöljárója vezetésével rögtön nekivágott a hegyre vezető, igencsak meredek és egyenetlen útnak: „Bei meinem Aufenthalte von einigen Tagen in Sz.Keresztúr während der Ernteferien d.J. erfuhr ich, daß in der Nähe des im Sz.Keresztúrer Bezirke

³⁷ Uo. 261.

³⁸ Ackner: i. m. *Ausflüge...* 174. Müller: i. m. *Die Ruinen...* 257.

gelegenen Dorfes Firtos-Varallya auf der Höhe des Firtosberges sehenswerthe Burg- u. Klostertrümmer sich befänden u. daß vor etwas mehr als 20 Jahren daselbst eine sehr große Menge antiker Goldmünzen gefunden worden. Ich bestimmte dafür den 3. Septemb. nachdem zuvor durch meine Empfehlung an den Ortsvorstand von Firtos-Varallya seitens meines Schwiegervaters für einen guten Führer gesorgt worden, zu einem Ausfluge auf den Berg u. fuhr längst dem Bach Fejerniko aufwärts eine zeitlang auf derselben gebahnten Straße, die nach Parajd führt, darauf über Csehédfalva auf steinigem und bergigem Wege in das hochgelegene Firtos-Varallya, das mit seinen weit auseinander stehenden Häusern ganz den Charakter eines Gebirgsdorfes an sich trägt. Es hat nach der Volkszählung von 1850 bloß 299 Einw., die sich größtenteils von Viehzucht u. Haferbau nähren. Nach einer Fahrt von 4 1/2 Stunden traf ich in dem Dorfe ein u. begab mich darauf, geführt von dem Ortsvorstand, auf den Firtos, auf welchen ein sehr jäher, holpiger Fahrweg hinaufführte.”³⁹

Sajnos a feljegyzés itt megszakad, de mert Fabritius az erdélyi szászok honismereti egyesülete a *Verein für siebenbürgische Landeskunde* segesvári tagozatában az 1855–56-os egyesületi év folyamán többek között előadást tartott a firtosi várromról és az ott talált régiségekről is („über die Burgruine Firtos und die daselbst gemachten antiquarischen Funde”),⁴⁰ az egyesület tevékenységét öszszegző jelentésben maradt némi nyoma annak, hogy végül is mit végzett a hegyen, illetve Firtosváraán. Ezek szerint Karl Fabritius a várhelyet nemcsak megtekintette, hanem a romokról egy térképvázlatot („eine Aufnahme der Burgruinen auf dem Firtos”) is készített, és még egy firtosi aranypénzhez („eine wahrscheinlich auf dem Firtos gefundene Goldmünze”) is sikerült hozzájutnia.⁴¹ 1856 nyarán Fabritius ismét a Firtos környékén járt, mert az 1856–57-es egyesületi évről szóló jelentésben az olvasható, hogy ezúttal két aranyérem lenyomatát („Abdrücke zweier Goldmünzen von Valentinianus und Marcianus”) és egy a Tordátfalva határában felfedezett halomsírokról készített vázlatot („eine Aufnahme der Heidengräber bei Thordátfalva”) mutatott be.⁴²

³⁹ Plan zu einem geogr.-historischen Werk über Siebenbürgen. Archivele Naționale Sibiu, Karl Fabritius kéziratgyatéka, Y1-5 253. jelzet, 1.

⁴⁰ Müller, Friedrich: Bericht über die Wirksamkeit des Schäßburger Zweigvereins für siebenbürgische Landeskunde im Jahre 1855/6. *Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde*, 2/3. új folyam (1855). 443.

⁴¹ Uo. 442.

⁴² Müller, Friedrich: Bericht über die Wirksamkeit des Schäßburger Zweigvereines für siebenbürgische Landeskunde im Jahre 1856/7. *Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde*, 3. új folyam (1858). 159.

Friedrich Müller tehát tanár- és egyesületi tagtársa érdeklődése és igyekezte révén jutott a várhelyről készült vázlat és néhány firtosi aranypénz formájában konkrét ismeretekhez a Firtos történeti-régészeti emlékeiről, melyekről korábban csak Johann Ferdinand Neigebaur és Kővári László könyvében olvasható. Mivel a Firtos környékén, annak ellenére, hogy az is az általa felügyelt műemlékvédelmi területhez tartozott, még soha nem járt, megszületett benne a kirándulás terve, amelyhez nem volt nehéz megnyernie a Firtost szintén csak hallomásból ismerő mentorát, Michael Johann Acknert: „Der vorgeschlagenen Route stimme ich durchaus bei: 21. und 22. Aug(ust) Generalversammlung, 23. Aufbruch über Vécs, Firtos, Udvarhely, Schäßburg.”⁴³ Mivel 1857-ben a *Verein für siebenbürgische Landeskunde* éves közgyűlését Sächsisch-Reenben, azaz Szászrégenben tartották, melyen nem csak Ackner és Müller, hanem Karl Fabritius is részt vett, a végül is Székelykeresztúrig közösen megtett visszaúton került sor az Ackner és Müller által is megörökített firtosi kirándulásra. De nem csak arra, hanem a Tordátfalván Fabritius által még az előző évben felfedezett kerek halmok egyikének megásására is, amelynek során kiderült, hogy azok az előzetes vélekedéssel ellentétben nem halomsírok, hanem természetes geológiai alakzatok. Az ásatáshoz szükséges munkásokról Fabritius apósa, a keresztúri körzet elöljárója gondoskodott: „Bei Gelegenheit einer frühen Wanderung auf dem Firtos hatte unser dermalige Reisegefährte von Reen bis Keresztur, Herr K. Fabritius, in der Nähe von Tordatfalva eine Anzahl runder Hügel, etwa 15 bis 20, ganz ähnlich jenen heidnischen Grabhügeln, wie wir sie im Eichenwald zwischen Kastenholz und Girelsau gefunden, bemerkt. Diese zu durchforschen standen wir im Begriffe. Durch den bereits gelobten Herrn Bezirksvorstand waren im Voraus 25 Arbeiter mit Grabwerkzeugen angeordnet worden.”⁴⁴

Friedrich Müller Michael Johann Acknernek és Karl Fabritiusnak is köszönetet mond ugyan a Firtoson és Énlakán található régészeti emlékeket bemutató munkája megírásához nyújtott támogatásért, de annak mibenlétét nem részletezi. Mint láttuk, a figyelemfelkeltésen túl Fabritius érdeme volt a számára időközben alaposan ismerté vált Firtos környékén régészeti kutatással eltöltött két nap megszervezése is, amiben apósa, a körzet elöljárója támogatta. S amint ez a Fabritius-féle kéziratanyag átnézése során kiderült, neki köszönhette Müller a munkájában közölt négy firtosi aranynak, III. Valentinianus, II. Theodosius, Marcianus és I. Leo egy-egy solidusának leírását is.⁴⁵ Sőt, mi több – s írásom té-

⁴³ Wollmann: i. m. *Briefe zur Geschichte...* 55, 15. sz.

⁴⁴ Ackner: i. m. *Ausflüge...* 174.

⁴⁵ Müller: *Die Ruinen...* 259.

mája szempontjából most ez a legfontosabb – Müller megkapta tőle azt a térkép-vázlatot is, amelyet még 1855. szeptember 3-án készített a firtosi várhelyről.

A nagyszombati Brukenthal Múzeum könyvtárában, az ott őrzött Müller-féle kéziratanyag átnézése során legnagyobb meglepetésemre ugyanis egy, a Firtos fennsíkját ábrázoló térképvázlatra bukkantam.⁴⁶ Mivel a vázlat feliratai egyértelműen két személytől, – amint ez az írásképek összevetése és a feliratok rendszerének elemzése során kiderült – az elsődlegesek Karl Fabritiustól, az utólagos kiegészítések és javítások pedig Friedrich Müllertől származnak, bizonyossá vált, hogy ez csak az a Fabritius által készített, a honismereti egyeletben bemutatott, majd Müllernek átadott, de korábban csak az irodalomból ismert térképvázlat lehet, amelyet Friedrich Müller a Firtosról írt cikkéhez nemcsak felhasználott, hanem ezek szerint élete végéig meg is őrzött (9. ábra). De Müller nem csak ezt őrizte meg, hanem azt a füzetecskét is, amelybe többek között a firtosi kirándulása során jegyzetelt (1. ábra), valamint egy, az énlakai római castrumról készült térképvázlatot is (10. ábra).⁴⁷

Friedrich Müller Firtos-tanulmánya több helyen is megemlékezik Szász Károly tarcsafalvi jegyzőről: egyszer mint az őt a Firtosra kalauzoló vezetőről, más-szor mint egy a Firtoson, illetve Énlakán talált kelta, illetve római ezüstérem tulajdonosáról, harmadszor pedig mint az énlakai castrumról neki adatokkal szolgáló személyről.⁴⁸ Ez utóbbi okán, s mert a térképvázlat szövegét, a Friedrich Müller által utólagosan rávezetett német nyelvű megjegyzések kivételével, magyarul írta egy mind Karl Fabritius, mind Friedrich Müller kezétől különböző kéz, a vázlatot csak a tarcsafalvi Szász Károly készíthette, akitől az aztán Friedrich Müllerhez került. Müller azon túl, hogy munkájába átvette a térkép adatait, a vázlat egy másolatát mellékelte a *Central-Commission* szerkesztőségébe elküldött kéziratához. De az végül is, amint ezt Ackner 1858. október 24-én Müllerhez írott leveléből tudjuk, nyomtatásban sajnos nem jelent meg: „Über die endliche Erscheinung des Firtos, welcher mir viele Sorgen verursachte, freue ich mich; doch bedauere ich den Abgang des nettgezeichneten Situationsplanes,

⁴⁶ Siebenbürgische Landeskunde. 1. Archäologie. Biblioteca Brukenthal, Muzeul Național Brukenthal Sibiu, Friedrich Müller kéziratgyűjteménye, 144. jelzet, 1. *Ungefährer Plan der Burg auf dem Firtos*.

⁴⁷ Siebenbürgische Landeskunde. 1. Archäologie. Biblioteca Brukenthal, Muzeul Național Brukenthal Sibiu, Friedrich Müller kéziratgyűjteménye, 144. jelzet, 169–170, 179–180.

⁴⁸ Müller: i. m. *Die Ruinen...* 257, 259, 260.

wofür ich lieber ein Dutzat Marien[...] Heiligenbilder vermißt hätte in den Mittheilungen der kk. Centralcommission.”⁴⁹

A másik, a Fabritius-féle térképvázlat a Firtos fennsíkján akkor még látható történeti-régészeti emlékeket tünteti fel. A hegytető északi végén a várhelyet a várfalakkal, a várárokkal, a váron belüli templom és kolostorépület, a vár bejárata előtti kápolna méretekkkel ellátott alaprajzával, egy mészégetőnek tartott mélyedéssel, valamint a várhelytől délre – tévesen – a Firtos legmagasabb csúcsának tartott Péterhegyét, rajta egy négyszögletes, kápolnaként feltüntetett épület alapját és két, kereszttel megjelölt kőtömböt. A Péterhegyétől délre jelöl a vázlat egy árkot is, amelyben a Földhídnak nevezett, a nyugati hegyoldalon lefutó földsánc árkára lehet ismerni. A várhelytől délre és a Péterhegyétől keletre a térképvázlat már csak egy tagolatlan, kelet felé enyhén lejtő („Abdachung”), külső várnak („Außere Burg”) nevezett térséget tüntet fel, melynek határát, tulajdonképpen a meredékes hegyoldalak („steile Senkung”) kezdetét egy, a várhely keleti sarkából kiinduló és a hegy nyugati meredékét a Földhidat jelző árok végénél elérő szabálytalan körív jelöli. Ez a terület pedig a tényleges topográfiai viszonyok ismeretében a várhelytől délkeletre, a Péterhegyétől északkeletre fekvő Játszóhely, valamint az Óvár és Lapossa nevű dűlőkkel azonosítható. Ennek középtáján egy kis kör jelöli az aranypénzek lelőhelyét („Fundort der Goldmünzen”), amelyet 1855. szeptember 3-án az öt Váraljáról a hegyre kalauzoló falusi előljáró mutatott meg Fabritiusnak. Ezt Müller azután áthúzta, és feltehetően a váraljai öreg útmutatása nyomán a Péterhegye és a térképvázlaton már nem szereplő Keselyűtető közötti pontra pedig bejegyezte: „Goldfund” (9. ábra).

Egy évvel a szász régiségkutatók nevezetes kirándulása után, 1858. augusztus 31-én az erdélyi történészként a Magyar Tudós Társaság tagjai közé választott Nagyajtai Kovács István (1799–1872) is ellátogatott a Firtosra. A hegyre, a várhelyig egy Pálfalván fogadott ember vezetésével ment fel. De a vár történetéről már a váraljai unitárius lelkésztől értesülhetett, aki – miután Kovács még Pálfalváról üzent neki, kérve, hogy találkozzanak, mert a várról és a Firtoson talált érmekről szeretne nála tudakozódni – a tudós történészt még a várban találta. A lelkész arra is fölhívta Kovács figyelmét, hogy Énlakán is volt egy vár, Jenő asszony vára. De ezt a Friedrich Müller által már a múlt évben felfedezett és leírt római castrumot Kovács idő hiányában már nem tudta megtekinteni.⁵⁰ A hunszékely rokonság egyik bizonyítékának tartott firtosi aranyak után többek között

⁴⁹ Archivele Naționale Sibiu, Friedrich Müller kézírathagyatéka, HH 1-5 92. jelzet, 73–74.

⁵⁰ Nagyajtai Kovács István: Firtos vára. Augusztus 31-én 1858. *Hazanézó*, 1997/2. 26.

Nagykedei Fekete Sámuel segítségével már évek óta sikerrel nyomozó történész természetesen kíváncsi volt a kincs lelőhelyére is: „Oda hagyván Firtos várát megmutattam magamnak a lelkész úr által azon helyet, hol 1831-ben az elhírhedett régi arany pénzeket találták. A megmutatás könnyű volt. Éppen ott és rajta jöttünk vissza. A hely most szántóföld, az említett első védsánczárkon kívül; de a pénztalálásra mutató minden legkisebb jel nélkül. Azon innen elváltunk. A lelkész úr egy úton betért Váralja felé; én pedig a két székellyel lejtettem a bér-
cen le szekerünkhöz.”⁵¹

Orbán Balázs báró (1829–1890) ma már klasszikusnak számító néprajzi-történeti-földrajzi munkájának, *A Székelyföld leírásának* első, Udvarhelyszéket bemutató kötete 1868-ban jelent meg. Ebben Orbán külön fejezetben foglalja össze a Firtos hegyről és a rajta állott várról való ismereteit, mely utóbbiakhoz egy, a várról készített alaprajzot is mellékelte.⁵² Mivel a Karl Fabritius által még 1855-ben készített vázlat létezése feledésbe merült, a tudománytörténet a firtosi várhely legelső felvételeként Orbán Balázs alaprajzát tartja számon. Kővári Lászlóval ellentétben Orbán az aranyakról nem, csupán a lelőköriülményekről és a lelőhelyéről ír, de azokról is csak röviden: „Keselyütető keletre lankásodó fennlapján, a most szántóföldekkel borított Felső tetőn, találták egy kidölt öreg bükkfa aljában az ismeretes firtosi aranyokat, tehát nem a várnál, mint Kővári mondja. Hogy Nagy Sándor utódjának aranyai hogyan kerültek ide, bajos meghatározni. Azt minden esetre mutatják, hogy e hegyen az ember nagyon rég idő óta lakozik.”⁵³

Udvarhely vármegye 1893 szeptemberében szerződést kötött Jakab Elek történész-levéltárossal (1820–1897) a vármegye történetének megírására. Jakab levéltári kutatásai és a vármegyében szétküldött kérdőíveire kapott válaszok alapján fogott hozzá a mű megírásához, amely azonban a szerző halála miatt befejezetlen maradt. Ezért a vármegye Szádeczky Lajos történészt (1859–1935) bízta meg a még hiányzó, az 1690-től 1848-ig történt eseményeket bemutató fejezetek megírásával. Így esett, hogy az eredetileg az 1896-os Milleniumra tervezett *Udvarhely vármegye története* csak évekkel később, 1901-ben jelenhetett meg.⁵⁴

⁵¹ Uo. 26.

⁵² Orbán Balázs: *A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi s népismei szempontból. Udvarhelyszék.* 1. köt. Pest, 1868. 127.

⁵³ Uo. 129.

⁵⁴ Jakab Elek – Szádeczky Lajos: *Udvarhely vármegye története a legrégebb időtől 1849-ig.* Budapest, 1901. Előszó.

Noha korábban Jakab Elek is bejárta, és ezért nyilván jól ismerte a Firtost és környékét,⁵⁵ történeti munkájában a firtosi várról és persze az aranyakról szólva nem helyszíni tapasztalataira, hanem levéltári dokumentumokra, nyomtatásban megjelent forrásközlésekre, esetleg még a kérdőíves anyaggyűjtésére támaszkodott. Így aztán az éremkincsről is, melyben Jakab is a hun–székely rokonság egyik bizonyítékát vélte felismerni, korábban még sehol nem közölt részletek olvashatók, többek között az aranypénzek előkerüléséről és arról, hogy a kincstálás ügyében hivatalos vizsgálat indult: „Bálint Péter firtos-váraljai szabad székely kis fia és Bálint István kis szolgája egy nyári délután, csaknem este felé Firtoson levő földjük ugarszántása felszínén találtak legelébb két-három darab aranyat, a mi a faluban hirül menvén, a nép azonnal ásóval, kapával a hely színére sietett s világlónál [vékony faforgács], mécsnél és gyertyánál folytatták az aranykeresést; másnap kimentek a szomszéd faluk lakosai, s úgy feltúrták Bálint István szántóföldét, hogy falu pecsétével volt kénytelen eltiltani a népet, hogy egészen semmivé ne tegye szántóját. Ez a kincstárnak is tudomására jutott, s minthogy a törvények szerint a talált kincsből a fiskusnak is része van, a kir. közügyigazgatóság nyomozó irnokokat küldött ki, a mi kiderítette, hogy hir szerint 5000 drb aranyat találtak az emberek; de mindenik titkolván a dolgot és sajnálván szép pénztől megválni, csak 237 darabnak jutottak nyomára, abból is csak 61 darab volt egyiknél-másiknál megtalálható.”⁵⁶

A nagy jelentőségű forrásközlés egyetlen szépséghibája, hogy Jakab elfelejtette vagy nem tartotta fontosnak megemlíteni, hogy hol is bukkant rá a pontos lelőköörülményeket, még a földtulajdonos nevét is megörökítő vizsgálati jegyzőkönyvre. Ennek felkutatására az *Udvarhely vármegye története* megjelenése után eltelt közel száz évben csak Ferenczi Sándor régész–numizmata (1894–1945)

⁵⁵ Jakab Elek: A korondi fürdő Erdélyben. *Vasárnapi Ujság*, 13. évf. 1866/26–28. 313–314, 327, 339. Ebben a korondi fürdőt bemutató újságcikkében Jakab Elek ötvözi az éremkincsről Kővári László munkájában olvasható adatokat, a Nagykedei Fekete Sámuelnél látottakkal-hallottakkal: „a harmadfél órára levő Firtos-hegy, a tövében levő felséges forrás és rajta épült régi vára romjai, a hová gyűjtötte – a monda szerint – Atilla hun király kilencz görög császár adóba fizetett aranyait, melyekből a Firtos váraljai székelyek 1831-én a külső várfalak közötti térségen különböző időkbeli sok görög és római pénzt kaptak, kapnak ma is koronkint. Volt ezek közt: Justinianus, Theodosius, Pulcherio és Marcianus korabeli; én is láttam udvari tanácsos, Fekete Sámuel urnál Nagy Sándor-, Lysimachus-feliratu és más ritka régi pénzeket, melyeket szintén ott találtak; némely pénzdarabért 100 frtot is elkérnek a székelyek; sokan meggazdagodtak már az itt talált aranyokból, a vidéki főbb birtokosok aranyul és pecsétgyűrűibe foglalva nem keveset birnak.”

⁵⁶ Jakab–Szádeczky: i. m. 141.

gondolt, még az 1930-as években, de akkoriban Udvarhelyszék levéltára, ahol ő a dokumentumot sejtette, éppen nem volt hozzáférhető.⁵⁷ Mint azóta kiderült, ha hozzáférhető is lett volna a levéltár anyaga, Ferenczi akkor sem találta volna meg benne a vizsgálati jegyzőkönyvet, mert azt ott időközben kiselejtezték. Ellenben, s Ferenczi ezt sem tudhatta, az erdélyi közigazgatás berkeiben is nagy port felvert ügygel foglalkozó akták csatolmányaként mind a Gubernium, mind a Thesaurariatust Magyar Országos Levéltárban őrzött anyagában fennmaradt a jegyzőkönyv egy-egy másolata.⁵⁸ Noha ezekhez Jakab az erdélyi főkormányzáséki levéltár munkatársaként, al- majd később főigazgatójaként minden további nélkül hozzáférhetett volna, ő mégsem ezekből, hanem az időközben elhunyt Nagyajtai Kovács István azon feljegyzéseiből, kéziratban maradt tanulmányaiból dolgozott, melyekben Kovács a firtosi éremkincsről még az 1850-es és 1860-as években szerzett ismereteit összegezte.⁵⁹ Kutatásai során Kovács valamelyik erdélyi hivatal levéltárában a vizsgálati jegyzőkönyvre is rábukkant, amelyből a lelőköri körülményekre vonatkozó részeket ki is másolta. Egyik kéziratban maradt tanulmányában ezek alapján így írja le a kincstalálás történetét: „Kívül a váron, sőt kívül annak legkülsőbb elővéd árkolatán is, egyik pontja, mely Felső Firtos tetőnek neveztetik, régen parlagban hevert, egy nagy bikkfa állván területén. Ennek aljában a marhákat legeltető Firtos Váraljaiak szokás szerint tüzet gyújtogattak, s általa a fát emésztették, gyengítették, minek következtében a szélvihar letörte s döntötte. Századunk első negyede végén a bikkfa föld tulajdonos birtokosa Firtos Váraljából szántás alá fogta addig parlagon állott földét, hanem közepéhez a még mind mutatkozó biktuskó gyökerei miatt ekéjével nem igen közeledhetett; mindamelllett ötszöri szántása napfényre derítette az ott rejtett kincset. Gyermeckseléde egy más társával ott barmot legeltetvén Felső Firtos tetőn, 1831-ben júliusban a tuskó körül aranypéncz darabokat leltek, s délestén visszatérvén Firtos Váraljára elbeszélést a különös esetet és már következett éjjel több falubeliek mécs, gyertya, lámpa világ mellett vaskalán, kapa, ásó segítségével nagy szorgalommal keresték jelölt helyen az aranyat.”⁶⁰

⁵⁷ Ferenczi: i. m. *Firtosvár...* 60, 1. j. Uő: *Der Firtoscher Fund byzantinischer Goldmünzen. Siebenbürgische Vierteljahrsschrift*, 62. vol. (1939). 59, 2.j.

⁵⁸ Magyar Országos Levéltár Budapest, az Erdélyi Gubernium Levéltára, F 46, 1832.2976. akta, valamint az Erdélyi Thesaurariatust Levéltára, F 200, 1831.14535. akta.

⁵⁹ Somogyi Péter: Előszó Nagyajtai Kovács István Firtos vára c. kéziratához. *Hazanéző*, 8. évf. (1997). 24.

⁶⁰ Székelyek, avarok, gepidák, hunok, rómaiak története a székelyekre vonatkozóan. Biblioteca Academiei Române, Filiala Cluj-Napoca, Nagyajtai Kovács István kézirat-hagyatéka, UnitKtár MsU 1179. jelzet, 12. kötet, 16.

A véletlen úgy hozta, hogy az aranyak előkerülése után hetven évvel megjelent Jakab-féle tudósítás révén vált csak ismertté az a körülmény, hogy a kincstálalást rögzítő legkorábbi feljegyzés, a marosvásárhelyi Fiscalis Directoratus két írnoka által még 1831 augusztusában Firtosváralján és több szomszédos faluban felvett vizsgálati jegyzőkönyv, de melynek létezéséről Jakab Elek is csak Nagyajtai Kovács István feljegyzéseiből értesült. S mert Jakab ezt a körülményt elfelejtette megemlíteni, az *Udvarhely vármegye története* megjelenését követően közel száz évnek kellett még eltelnie ahhoz, hogy sor kerüljön a Román Nemzeti Levéltár kolozsvári fiókjában és az Unitárius Püspökség ugyancsak kolozsvári levéltárában őrzött Kovács-féle kéziratgyűjtemények e szempontból való átvizsgálásra. Ennek során kerültek azután elő a firtosi várra és a firtosi aranyakra vonatkozó, már Jakab Elek által is használt jegyzetek, egy a hun-székely rokonság mellett lándzsát törő történelmi tanulmány, valamint az éremgyűjtő Nagykedei Fekete Sámuel által e tárgyban Kovácshoz írott levelek, melyekből kiderült, hogy Kovács éveken keresztül tervszerűen kutatott a firtosi aranyak után. Azon túl, hogy rátalált a lelőköörülményekről tudósító legkorábbi forrásra, a vizsgálati jegyzőkönyvre, Fekete Sámuel segítségével sikerült neki az 1850-es és 1860-as években – mint ma már tudjuk, az utolsó pillanatban – több tucat firtosi vagy firtosinak mondott aranyérmét dokumentálnia leírás, ceruzadörzslet vagy viaszlenyomat formájában.⁶¹

A firtosi éremkincsleletre vonatkozó elsődleges források sorát ezek szerint a „Nemes Udvarhely Anya Székben, Firtus-Várallyán, és több szomszédos Helységekben, nem különben Ns Marus Székben, Mvásárhellyen, a´ Firtus Várallyai Határon, a´ Firtus felső tető nevezetű helyen talált Kintsnek Tárgyában, ezen folyó 1831-ik Esztendőben, Augustus Holdnapja 18-án, és több ahoz megkivántató szükséges napokon folytatott Investigatio”⁶² jegyzőkönyve nyitja meg, és Orbán Balázs, valamint Nagykedei Fekete Sámuel 1868-ban nyomtatásban megjelent adatai zárják. A firtosi aranyakat említő későbbi munkák, s ez alól a fentiek alapján persze Jakab Elek tudósítása sem kivétel, már csak ezek, pontosabban Johann Ferdinand Neigebaur, Kővári László, Michael Johann Ackner, Friedrich Müller és Orbán Balázs munkái alapján ismertetik a lelőköörülményeket, és adják meg az aranyak közelebbi lelőhelyét. Következőleg azokra nézve önálló forrásértékkel nem bírnak.

⁶¹ Somogyi: i. m. *Ismeretlen levéltári adatok...* 6.

⁶² Magyar Országos Levéltár Budapest, az Erdélyi Thesaurariatus Levéltára, F 200, 1831.14535. akta, Investigatio, 1.

Amint ez az elsődleges források áttekintéséből kitűnik, a kincslet közelebbi lelőhelyéről 1868-ig bezárólag négyféle nézet alakult ki. A helyszínen soha nem járt Auguste de Gérando, Johann Ferdinand Neigebaur, valamint a Firtos 1857-ben való bejárásáig Michael Johann Ackner is Korond közelében talált bizánci aranyakról tudósítanak, amiből aztán idővel a Korondon a valóságban soha nem létezett bizánci éremkincsről szóló legenda keletkezett. Szentiváni Mihályt, Pálffy Jánost, Kővári Lászlót, Michael Johann Acknert, Karl Fabritiust és Nagykedei Fekete Sámuel a helybeli vezetők úgy tájékoztatták, hogy az aranyak a várhely közelében, az attól délre elterülő síkon kerültek elő (2. ábra, 1.). Ezzel szemben Friedrich Müllernek a Péterhegye és a Keselyű-tető között mutatta meg egy Szederjessi Zsigmond nevezetű váraljai öreg⁶³ az aranyak előkerülési helyét (2. ábra, 2.). Orbán Balázs és Nagyajtai Kovács István pedig arról számolnak be, hogy az aranyakat a Firtos Felső-tetőnek nevezett részén találták (2. ábra, 3.). Mint tudjuk, Kovács erre vonatkozó ismereteit Péterfi Miklóstól, a váraljai unitárius paptól, illetve egyenesen a vizsgálati jegyzőkönyvből szerezte. A Firtoson szintén megfordult Orbán arról ugyan nem szól, hogy neki ki mutatta meg a kincs lelőhelyét a Felső-tetőn, de adatközlője hitelességében feltétlenül bízhatott, különben nem utasította volna el olyan határozottan, a persze nem csak Kővári László által képviselt felfogást arról, hogy az aranyak a várhely közelében kerültek elő.

Noha Nagyajtai Kovács István a lehető leghitelesebb forrás, a vizsgálati jegyzőkönyv alapján foglalta össze a firtosi aranyak előkerülési körülményeit, az abból, illetve a jegyzőkönyv Kovács által kimásolt részleteiből dolgozó, és így a lelőkörülményeket is minden 1901 előtt nyomtatásban megjelent tudósításnál részletesebben elbeszélő Jakab Elek éppen azt az adatot nem vette át, hogy Bálint István aranyos szántóföldje tulajdonképpen a Firtos fennsíkjának Felső-tető nevezetű dűlőjében feküdt. Ez az apró figyelmetlenség közel száz évre, egészen a vizsgálati jegyzőkönyv 1994-ben való felfedezéséig konzerválta az aranyak közelebbi lelőhelye körül még 1868 előtt kialakult bizonytalanságot. Persze ezt a bizonytalanságot az éremkinccsel a 20. század folyamán ilyen-olyan okból foglal-

⁶³ Müller: i. m. *Die Ruinen...* 259: „Wir empfangen die darauf bezüglichen Mittheilungen durch einen alten Bewohner von Firtos Várallya, der selbst mitgegraben hatte.” A váraljai öreg nevét Müller csak a naplójában jegyezte fel (1. ábra). „Szederjessi Zsigmond der alte” azonos lehet azzal a Szederjessi Zsigmonddal, aki az 1840-es évek első felében az unitárius egyházközség gondnoka volt és 1839-től egy kemény táblába kötött nyolcadrét nagyságú füzetbe jegyezte fel az eseményeket, így a váraljai templom tornyának építését. Vö. Molnár István: A firtosváraljai torony építésének verses krónika-töredéke az 1840-es évek elejéről. *Keresztény Magvető*, 79. évf. (1973). 88–91.

kozó kutatók többsége nem is igen érzékelt, mert nekik tökéletesen megfelelt a Firtosra vagy Firtosváráljára való hivatkozás is, azon kevesek pedig, akiket az aranyak közelebbi lelőhelye is érdekelt, vagy Friedrich Müllernek a Péterhegye és a Keselyű-tető közötti pontra, vagy Orbán Baláznak a Felső-tetőre vonatkozó adatát vették át. Az elsődleges források túlnyomó többségében szereplő adatra a vár előtti lelőhelyről érdekes módon senki sem hivatkozik, vélhetőleg Orbán Balázs határozott kritikája okán. Néhány szerző említi ugyan, de idővel a Neigebaur és Ackner által alkotott korondi bizánci aranyéremlelet kikopott a kutatás köztudatából.⁶⁴ Érdekes tudománytörténeti adalék még, hogy a neves erdélyi szász régész, Kurt Horedt (1914–1991), aki 1959-ben Székely Zoltánnal (1912–2000), a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum igazgatójával és Molnár Istvánnal (1910–1997), a székelykeresztúri Tájmuzeum alapító igazgatójával közösen, az Orbán Balázs által megnevezett Felső-tető középső részén kutatott esetleg még ott kallódó firtosi aranyak után,⁶⁵ a *Reallexion der germanischen Altertumskunde* 'Firtosch' címszavához közölt térképén, feltehetőleg mert a Felső-tetőn végzett hitelesítő ásatásuk eredménytelen maradt, az aranyak lelőhelyét, ha feltételesen is, de már Friedrich Müller után jelölte be.⁶⁶

A vizsgálati jegyzőkönyv, az *Investigatio* ismeretében ma már nem kérdés, hogy a kincslelet lelőhelye nem a Firtos északi végén, a vár előtti téren, se nem a Péterhegye és a Keselyű-tető közötti nyeregben, hanem a Firtos déli csúcsához, a Keselyű-tetőhöz keletről csatlakozó, Firtosvárálja felett emelkedő Felső-tető nevű fennsíkron keresendő, amely a vártól délkeletre, attól légvonalban úgy 600 méterre terül el, és onnan egyáltalán nem látható. Ennek bizonyosságául álljon itt Györffi István, akkor hatvankét esztendőös váráljai lakos vallomása: „Igaz Lelkemre Mondom: hogy semmit elnem tagadok, hanem igazán megvallom, hogy: Minekutánna ide valo lakos Bálint Péternek fiatskája, a ' mult Julius Holdnapja elein, ezen Falu Határának, Firtus felső tető nevezetű helylén ugyantsak ide valo nagyobb Bálint Istvánnak, azén, és Bálint György Szántó földé között levő Szántó Földébe, fellyül, az Ugar tetején egy a ' fé arany Pénzt talált volna, és annak utánna, a következett Éjjel ide valo lakosok (amint hallottam) Iffjabb Déák János, Déák István, Déák György, Nagy Bálint Mihállynak két fiai, András Mihállynak

⁶⁴ Utolsó említése: Wollmann, Volker: *Johann Michael Ackner (1782–1862). Leben und Werk*. Cluj-Napoca, 1982, 146.

⁶⁵ Horedt, Kurt – Székely Zoltán – Molnár István: *Săpăturile de la Porumbenii Mici. Materiale și Cercetări Arheologice*, 8. vol. (1962). 638–639, Abb. 7.

⁶⁶ Horedt, Kurt: Firtosch. In Beck, Heinrich et al (eds.): *Reallexion der germanischen Altertumskunde*. 9. köt. Berlin, 1995, 119, 21. ábra.

két fia, Márton Joseff, Márton Ferentz, és több Mások a' Firtusra kimentek, ottan Gyértya Világnál vagy Métsnél keresgéltek, és aféle arany Pénzeket találtak is volna, el-futamodott a' Hir az egész Faluba, arra, más nap, az egész Falu ki ment oda ahelly színére, azokkal együtt, az én 15. Esztendő Jutrika Leányomis kiment, és őis ottan Keresgélvén, és az Ugart Mindenfelé Vájkálván, 3 darabb aranyokat kapott. és azokatis el adtam Medgyesen, Mező Bodonba lako Márton János Atyámfjának 46. Ezüst Huszasokon.⁶⁷

A firtosi éremkincs lelőhelyére vonatkozó elsődleges források kritikai áttekintése során egyértelműen bebizonyosodott tehát, hogy a bizánci aranyak a Felső-tetőn, s azon belül is a hetvenhat esztendő Bálint István szántóján, méghozzá a tulajdonos elmondása szerint annak is a közepe táján kerültek elő: „Igaz ugyan, hogy amiolta azon Földeket Szántás alá vettük, én már ötödik versen Szántottam fel, de én bizony soha sem kaptam semmit is, nem is kaphattam én Uraim! - mert azon Földemnek közepe táján volt egy nagy Bikfa, mely miatt a középit soha fel nem Szánhattam. - Ezen Bikfát a marhákkal ottan járok annyira elégették, hogy le esett, le esvén ezen Fa, annak Gyükerei gyengülni kezdettek annyira, hogy közelebb, közelebb estem hozzája az ekével - és epen ezen Fának még meg maradt gyökerei körül kezdették kapni az arany pénzeket, az Ugar tetején, és már az egész Csutakat is kiásták, és az egész földemet elpusztították.”⁶⁸ Az a kérdés azonban továbbra is nyitott maradt, hogy Bálint István szántója a nagykiterjedésű Felső-tetőn belül hol helyezkedett el.

Noha megfelelő telekjegyzőkönyvek és kataszteri térképek segítségével a névről ismert birtokosok telkeinek egykori fekvése általában gond nélkül meghatározható, esetünkben ez az egyenes út sajnos nem volt járható, mert Firtosváralja kataszteri felmérésére csak valamikor az 1875 előtti években került sor,⁶⁹ így a Székelyudvarhelyi Földhivatalban őrzött, a firtosi határra, így a Felső-tetőre

⁶⁷ Magyar Országos Levéltár Budapest, az Erdélyi Thesaurarius Levéltára, F 200, 1831.14535. akta, Investigatio, 2–3.

⁶⁸ Magyar Országos Levéltár Budapest, az Erdélyi Thesaurarius Levéltára, F 200, 1831.14535. akta, Investigatio, 8.

⁶⁹ Az első kataszteri felmérés idejére vonatkozó közvetett adatok hiányában arra abból az öt, még eredeti felvétel után keletkezett telekjegyzőkönyvből lehet következtetni, melyek tulajdonlapjaira 1875-ben jegyezték be az első változásokat. Ezek között is a legkorábbi 1875. január 30-án kelt: „Érk. 1875. Január 30: ikt.sz. 585. Firtosváralján 1875 január 28: Deák Josef által hiteles alakban kiadott nyilatkozat alapján a tulajdonjog innen az A+14 rdsz. 2082/1 helyr. sz. a. birtokra nézve a firtosváraljai 64 telekjegyzőkönyvbe átjegyzéssel firtosváraljai id. Jánosi Miklós javára birtokigazítás képpen bekebelezetetik.” (Deák József és neje Kisfaludi Borbála nevére kiállított 34. betétszámú telekjegyzőkönyv, Birouri de Cadastru și Publicitate Imobiliară, Odorheiu Secuiesc, a továbbiakban BCPI).

is vonatkozó legkorábbi telekjegyzőkönyvek és a kataszteri térkép is már csak a kincstalálás után mintegy negyven évvel fennálló birtokviszonyokat rögzítik, amikor is az aranyos szántó tulajdonosa már régen nem Bálint István volt. Szerencsére a Firtosváralján kikérdezett személyek között akadt egy, a fentebb már idézett Györffi István, aki még a Bálint István földjét közrefogó két szántó birtokosait is megnevezte. Feltehetően azon okból, mert az egyik telekszomszéd ő maga volt, míg a másikat bizonyos Bálint Györgynek hívták. Ezek szerint Bálint István szántóját csak két oldalról határolták egyéni gazdák által bírt és ugyancsak szántóként használt telkek, azokon túl tehát közösen birtokolt és használt területekkel, dűlőúttal vagy közlegelővel lehetett szomszédos. Így a három telekszomszéd és a három telek fekvésére utaló adatok ismeretében már nem tűnt annyira reménytelen vállalkozásnak, hogy megkíséreljem meghatározni a Bálint István szántójával azonosítható területet, illetve területeket.

A jelenleg érvényes jogszabályok szerint a romániai földhivatalok tudományos kutatásokhoz nem szolgáltathatnak ki adatokat. Ezért a Székelyudvarhelyi Földhivatalban a firtosváraljai telekjegyzőkönyvek birtokállási és tulajdoni lapjairól, valamint a Firtos helyrajzi térképéről készített másolatokhoz végül is Sófalvi Andrásnak, a Haáz Rezső Múzeum régészének közbenjárásával sikerült hozzájutnom 2013 februárjában.⁷⁰ Amint azt a helyrajzi térkép mutatja, a Felső-tető nagyjából kelet-nyugat irányban átszelő, és azt egy nagyobb északi és egy kisebb déli félre osztó dűlőút már 1875 körül is megvolt (11. ábra). S mivel a Felső-tetőn át a kolostor felé vezető utat már a Habsburg tartományok első katonai felmérése során, 1769 és 1773 között rajzolt térképszelvény is feltünteti (3. ábra), nyilvánvaló, hogy a dűlőút a két időpont közötti több mint száz évben is létezett, így természetesen 1831-ben is.

A térképről az is kiderült, hogy az erdőszélek és közbirtokban levő legelők által határolt zömmel téglalap alakú földek a Felső-tető úttól délre, illetve az attól északnyugatra eső részén kelet-nyugati, míg a tető úttól északkeletre eső részén észak-déli irányban nyúlnak el. Továbbá azt sem volt nehéz megállapítani, hogy

⁷⁰ A helyrajzi térkép egy másolatát a firtosváraljai Dömötör Ferencnél már 1997 májusában alkalmam volt megtekinteni. Mivel a korondi Ambrus Lajos közbenjárásával a már eleve sötét tónusú térképről készített majdnem fekete másolattal érdemben dolgozni nem lehetett, felmerült a Székelyudvarhelyi Földhivatalban őrzött eredeti térképhez való hozzájutás gondolata. Az arról készült másolatokat végül is Újvári Mária kolozsvári könyvtáros kérésére a székelyudvarhelyi Tudományos Könyvtár vezetője, Róth András szerezte be, és juttatta el hozzám 1999 őszén. Segítségükért fogadják hálás köszönetemet. A telekjegyzőkönyvek átnézésére és másolására akkoriban persze még gondolni sem lehetett.

a Györffi István vallomásából valószínűsíthető helyrajzi állapot csak a Felső-tető északkeleti részére illik rá, ahol az észak-déli irányban elnyúló, enyhén ívelt hosszoldalú, eredetileg tíz egymással határos, keskeny szántóföldet délről a dűlőút (2073. és 2081. hrsz.), északról pedig közlegelő (2068. hrsz.) határolja. Míg a csoportot keletről záró telek (2061. hrsz.) szélső helyzete miatt egyértelműen kiesik, a csoportot nyugatról záró telekkel (2071. hrsz.) még számolni kell, mert azt 1875 táján nyugat felől is egyéni birtoklású telek (2072/1., 2072/2/1., 2072/2/2. és 2072/2/3. hrsz.) határolták, melyek 1831-ben még könnyen egy kézben lehetnek. De a formális feltételeknek négy részre való felosztása előtt még maga a 2072. hrsz. telek is megfelelne, amennyiben északról azt erdő, délről a dűlőút, keletről az északkeleti telekcsoport legnyugatibb telke (2071. hrsz.), nyugatról pedig az időközben ugyancsak felosztott, de 1831-ben esetleg még egy tagban levő 2082. hrsz. parcella határolja. Ezzel szemben a 2072. hrsz. telek ellen szól az a körülmény, hogy meredeksége miatt szántóként nemigen használhatták. Tehát a telek 1875 előtti években rögzített elhelyezkedése alapján a 2062–2067. és a 2069–2071. hrsz. földek között érdemes keresni Bálint István egykori szántóját, feltéve persze, hogy a telekfelosztás rendszere a Felső-tetőn 1831 óta lényegében nem változott (4. ábra).

A térkép helyrajzi számai alapján kikeresett, a felső-tetői telek jelenlegi és korábbi birtokosait feltüntető tizenkilenc telekjegyzőkönyv között sajnos csak öt eredeti felvételű, de még az ezekben bejegyzett hat szántó közül is csak a 2078–2079. hrsz., illetve a 2082/1. hrsz. esetében ismerjük azok 1875 előtti birtokosait, András Ferenc, illetve Deák József személyében. A 2069. hrsz. szántót 1875. október 23-án Bálint Zsigmond, a 2070. és 2076. hrsz. szántókat 1875. október 22-én András Mózes, míg a 2082/2. hrsz. telket 1892-ben ifj. Jánosi Ferenc vásárolta meg. Hogy kik voltak az eladók, azaz az 1875, illetve 1892 előtti tulajdonosok, azt a telekjegyzőkönyv birtokállási lapja sajnos nem tünteti fel. Azon csak azoknak a telekjegyzőkönyveknek a száma szerepel, amelyek birtokállási lapjáról az ingatlan átírásra került. Ismert tehát, hogy 2069. hrsz. szántó korábban az 51., a 2070. és a 2076. hrsz. szántók az 52., a 2082/2. hrsz. pedig a 147. betétszámú telekjegyzőkönyv birtokállási lapján volt feltüntetve.⁷¹ Amennyiben tehát a Székelyudvarhelyi Földhivatalban ezek a már régen aktualitásukat veszített telekjegyzőkönyvek is meglennének, akkor a többi tizennégy, nagyrészt már a 20.

⁷¹ L. a Bálint Zsigmond és neje, Györffi Klára, András Mózes és neje, Jánosi Rozália, András Ferenc és neje, Bálint Zsuzsánna, Deák József és neje, Kisfaludi Borbála, valamint ifj. Jánosi Ferenc és neje, András Judit nevére kiállított eredeti felvételű telekjegyzőkönyveket (BCPI).

század első felében felfektetett telekjegyzőkönyv tulajdoni lapjáról is vissza lehetne keresni a felső-tetői földeket feltüntető legkorábbi, azaz eredeti felvételű telekjegyzőkönyveket, s azokból megállapítani az 1875 körüli birtokosok nevét. Mivel ilyen kutatómunkára, amint már utaltam rá, a romániai földhivatalokban nincs lehetőség, jobb híján a már most is rendelkezésemre álló telekjegyzőkönyvek adataiból tettem kísérletet az 1875 körüli tulajdonviszonyok részleges rekonstrukciójára.

A telekjegyzőkönyvek tanulmányozása során feltűnt ugyanis, hogy a 212. betétszámú telekjegyzőkönyv tulajdonlapján a 2071/2. hrsz. telek a 6. betétszámú telekjegyzőkönyvből átruházás útján, a 135., 391. és 393. betétszámú telekjegyzőkönyvek tulajdonlapján a 2074/2–2080., 2072/2/1., és 2072/2/3. hrsz. telkek a 7., illetve a 8. betétszámú telekjegyzőkönyvekből örökség útján kerültek András Mózes, András Lajos, Boros Pálné született András Anna, valamint Pál Péterné András Zsuzsánna tulajdonába. Ezért, s mert az 5. betétszámú eredeti felvételű telekjegyzőkönyvet András Ferenc részére állították ki, nem kétséges, hogy a 6–8. betétszámú telekjegyzőkönyvek is eredeti felvételűek voltak, és mert az örökhagyás és átruházás kedvezményezettjei kivétel nélkül Andrásiak, joggal feltehető, hogy azokon is egy-egy András volt bejegyezve. Ugyanezen okból a 234. betétszámú telekjegyzőkönyv tulajdonlapján a 2063. hrsz. telek átírásakor hivatkozott 17. betétszámú telekjegyzőkönyv is eredeti felvételűként határozható meg, amit egy Bálint nevű gazda számára állítottak ki.⁷² A Deák József nevére szóló, 34. betétszámú eredeti felvételű telekjegyzőkönyv tanúsága alapján a Deákok már a harminc körüli számokat kapták.⁷³ Mivel a 438. betétszámú telekjegyzőkönyv tulajdonlapján a 2075. hrsz. telek az 50. betétszámú telekjegyzőkönyvből ajándékozás útján került egy bizonyos Györfi Márton tulajdonába, az ajándékozó feltehetőleg ugyancsak egy Györfi volt.⁷⁴ A Györfieknek tehát az ötven körüli betétszámú eredeti felvételű telekjegyzőkönyvek jutottak, melyeket az ifj. Jánosi Ferenc nevére szóló, 58. betétszámú eredeti felvételű telekjegyzőkönyv tanúsága alapján a Jánosiak számára felfektetett telekjegyzőkönyv követett. Ugyanis a 2072/2/2. és a 2065. hrsz. telkek örökség és ajándék, valamint a 2082/1. hrsz. telekről egy bizonyos Jánosi Miklós javára történt lemondás végett történt

⁷² 234. betétszámú telekjegyzőkönyv (BCPI): „Érk: 1895 február 9-én iktsz. 538. A sz.keresztúri kir. Járásbíróságnak 2837/94 polg.sz. alatt hozott végzése alapján a 17. sz. tljkból ide A+1-50. rdsz. alá áthozott ingatlanokra a tulajdonjog Bálint Domokos kiskorú Bálint Mária kiskorú javára egyenlő arányban bejegyeztetik.”

⁷³ L. a 34. betétszámú telekjegyzőkönyvet (BCPI).

⁷⁴ L. a 438. betétszámú telekjegyzőkönyvet (BCPI).

átírás okán a Jánosiakhoz rendelhetőek az 59., 61. és 64. betétszámú eredeti felvételű telekjegyzőkönyvek is.⁷⁵ A vizsgálható anyagban bizonyosan kimutatható eredeti felvételű telekjegyzőkönyvek sorát a 79. betétszámú zárja, amelyre a 190. betétszámú telekjegyzőkönyvben a 2084/1. hrsz. telek Márton Sándor javára ajándékozás végett történt átírása miatt hivatkoznak,⁷⁶ azaz a Mártonoknak Firtosvárálján a nyolcvan körüli betétszámok jutottak.

A fenti példákból egyértelműen kitűnik, hogy az 1875 előtti években végrehajtott kataszteri felmérés során a tulajdonosokat névsorba vették, majd e névsor után kezdték meg a telekjegyzőkönyvek kiállítását. Ezért kapták a névsor elején álló Andrásiak az egyjegyű betétszámokat, az utánuk következő Bálintok egyike a 17, míg a névsor derekán elhelyezkedő egyik Márton a 79. betétszámot. S mert a névsor szerint számozott eredeti felvételű telekjegyzőkönyvekből a Györfiek, illetve a Jánosiak névsoron belül elfoglalt helye is jól meghatározható volt, ennek alapján a Györfiekhez lehetett sorolni az 51. és 52. betétszámú eredeti felvételű telekjegyzőkönyveket is, melyekből a Bálint Zsigmond által vásárolt 2069. hrsz., illetve az András Mózés által vett 2070. és 2076. hrsz. telkeket írták át, de mindkét esetben adásvételről lévén szó, az eladó családneve – az örökségi és ajándékozási esetekkel ellentétben – a vásárló családnevéből nem volt levezethető.⁷⁷

Ezek szerint a dűlőúttól délre fekvő szántókat az 1875 előtti években Andrásiak és Györfiek (2074/1. hrsz.: András Mózés, 1916, vétel, 1875 előtti birtokosa ismeretlen; 2074/2–2080. hrsz.: András Lajos, 1944, örökség, 1875 előtt egy Andrásié; 2075. hrsz.: Györfi Márton, 1911, ajándék, 1875 előtt egy Györfié; 2076. hrsz.: András Mózés, 1875, vétel, 1875 előtt egy Györfié; 2078–2079. hrsz.: András Ferenc, 1875 előtt már birtokos),⁷⁸ míg az attól északnyugatra elterülő földeket ugyancsak Andrásiak (2072/1. hrsz.: András Mózés, 1890, átruházás, 1875 előtt egy Andrásié; 2072/2/1. hrsz.: András Anna, 1907, örökség, 1875 előtt egy Andrásié; 2072/2/3. hrsz.: András Zsuzsanna, 1907, örökség, 1875 előtt egy Andrásié), továbbá Jánosiak (2072/2/2. hrsz.: Jánosi Ferenc és Jánosi Jenő, 1947, örökség, 1875 előtt egy Jánosié; 2082/2. hrsz.: ifj. Jánosi Ferenc, 1892, vétel, 1875 előtti birtokosa ismeretlen), egy Deák (2082/1. hrsz.: Deák József, 1875

⁷⁵ L. az 58., 245., 130. és 34. betétszámú telekjegyzőkönyveket (BCPI).

⁷⁶ L. a 190. betétszámú telekjegyzőkönyvet (BCPI).

⁷⁷ L. a Bálint Zsigmond és neje, Györfi Klára, valamint az András Mózés és neje, Jánosi Rozália nevére kiállított eredeti felvételű telekjegyzőkönyveket (BCPI).

⁷⁸ L. a 187., 135., az András Mózés nevére kiállított eredeti felvételű, a 438. és az 5. betétszámú telekjegyzőkönyveket (BCPI).

előtt már birtokos) és egy Márton (2084/1. hrsz.: Márton Sándor, ajándék, 1875 előtt egy Mártoné) bírták.⁷⁹

Bálint nevű birtokosokat csak a dűlőúttól északkeletre fekvő szántók (2061–2067. és 2069–2071. hrsz.) tulajdonosai között találunk (2061. hrsz.: Bálint Domokos, 1944, örökség, örökhagyó Bálint János, 1875 előtti birtokosa ismeretlen; 2062. hrsz.: Bálint Domokos és Mária, 1895, örökség, 1875 előtt egy Bálinté; 2066. hrsz.: Bálint Domokos, 1944, örökség, örökhagyó Bálint János, 1875 előtti birtokosa ismeretlen; 2067/1. hrsz.: Bálint Simeon, 1948, 1875 előtti birtokosa ismeretlen; 2067/2. hrsz.: Bálint Luiza, 1937, 1875 előtti birtokosa ismeretlen; 2069. hrsz.: Bálint Zsigmond, 1875, vétel, 1875 előtt egy Györfié).⁸⁰ Vagyis Bálintok csak azok között a szántók között mutathatók ki, amelyek – a dűlőúttól délre és északnyugatra levő földekkel ellentétben – megfelelnek a Györffi István vallo-másából rekonstruálható helyrajzi képnek is. A kérdés most már csak az, hogy melyik lehetett Bálint István aranypénzeket rejtő szántója?

Bálint István szántójának meghatározásához döntőnek tűnik az, hogy a 2066. hrsz. szántó 1944-ben Bálint János hagyatékaként került annak a Bálint Domokosnak tulajdonába,⁸¹ aki az 1930-as években a családi hagyomány alapján mesélt a firtosi aranyakról az azokat akkor feldolgozó Ferenczi Sándornak. Ebből tudjuk, hogy Bálint Domokos dédapját Bálint Györgynek hívták, akinek egyik, György Zsiga nevű fiáról tudott volt, hogy „suhancként ő is a Felső-tetőn őrizte a marhákat és eközben a kidőlt bükkfa tövében talált sárga kövekkel pitykézének.”⁸² Mivel Bálint István egyik telekszomszédja szintén Bálint György volt, feltételezhető, hogy az *Investigatio* Bálint Györgye a telekjegyzőkönyvből ismert Bálint Domokos dédapjával azonos, aki a Felső-tetőn található szántóját második fiára, a szintén Bálint Domokos elbeszéléséből ismert Bálint Istvánra, Bálint Domokos nagypajára hagyhatta. Tőle aztán annak fia, a telekjegyzőkönyv szerint 1941-ben elhunyt Bálint János örökölhette, akiről azután a Ferenczi Sándortól idézett Bálint Domokosra szállt.

⁷⁹ L. a 212., 391., 393., 245., 58., 34. és 190. betétszámú telekjegyzőkönyveket (BCPI). A 2082/3–2084. hrsz. ingatlan telekjegyzőkönyvének nem sikerült a nyomára akadni.

⁸⁰ L. a 405., 234., 405., 481. és a 175. betétszámú telekjegyzőkönyveket, valamint a Bálint Zsigmond és neje, Györfi Klára nevére kiállított eredeti felvételű telekjegyzőkönyvet (BCPI).

⁸¹ L. a 405. betétszámú telekjegyzőkönyvet (BCPI).

⁸² Ferenczi: i. m. *Firtosvár...* 48. Uő: i. m. *Der Firtoscher Fund...* 59, 2. jegyzete Bálint Domokost hibásan tünteti fel az aranyakat rejtő szántó tulajdonosának, Bálint Istvánnak a dédunokájaként.

Mivel a 2066. hrsz. szántót keletről határoló 2065. hrsz. területet az 1879 előtti években Jánosi János bírta,⁸³ feltehető, hogy ez a földdarab már 1831-ben is a Jánosiak kezén volt. Amennyiben tehát a 2066. hrsz. szántó gazdája 1831-ben valóban Bálint György volt, akkor Bálint István szántójaként csak az azt nyugatról határoló 2067. hrsz. parcella jöhet szóba. Sajnos ennek a többiekhez képest kétszer olyan széles, és a kataszteri térkép tanúsága szerint valamikor 1875 után megosztott földterületnek a tulajdonosait csak 1937-től, illetve 1948-tól ismerjük, Bálint Luiza (2067/2. hrsz.), illetve Bálint Simeon (2067/1. hrsz.) személyében.⁸⁴ Ebből a túlságosan késői adatból pedig nem következtethetünk arra, hogy az eredetileg egy tagban levő szántó már 1831-ben is a Bálintok kezén volt, és hogy azt Bálint István birtokolta volna. Szerencsére a telekjegyzőkönyvek elemzése során többek között arra is fény derült, hogy az ezzel a szántóval nyugatról határos, 2069. hrsz. szántót Bálint Zsigmond 1875-ben egy Györfitől vásárolta meg. Mivel Bálint Zsigmond neje Györfi-lány volt,⁸⁵ feltehető, hogy az ügyletre az eladó és a vevő sógorsága okán került sor. Ha pedig a földdarab 1875-ig Györfi, azaz Györfi kézen volt, akkor bizony könnyen lehet, hogy azt 1831-ben az *Investigatio* Györfi Istvánja bírta. S ha ez a következtetés is helyénvaló, akkor Bálint István aranyos szántója egyértelműen csak a 2067. hrsz. parcellával azonosítható (4. ábra). Emellett szól az is, hogy a helyrajzilag szóba jöhető keskeny szántók között csak ezen a kétszeres szélességűn volt elég hely ahhoz, hogy a közepén álló nagy bükkfát „határsértés” nélkül körbe lehessen szántani.

Miután a telkek helyrajza és az 1875 körüli birtokviszonyok alapján megbízhatóan vissza lehetett követni a Bálintok földjeinek helyét a Felső-tetőn, sőt még azt is sikerült valószínűsíteni, hogy a dűlőúttól északkeletre elterülő szántók (2061–2067. és 2069–2071. hrsz.) közül Bálint István aranyos szántójával a 2067. hrsz. szántó lehet azonos, felmerült az ezek által lefedett terület műszeres leletfelderítésének gondolata. Azt reméltük ugyanis, hogy az *Investigatio* lapjain oly életszerűen megörökített alapos és hosszas aranykeresés,⁸⁶ valamint a Felső-tető

⁸³ 130. betétszámú telekjegyzőkönyv (BCPI): „Érk. 1879 márt. 11-én 1819 sza. Az 1879 márt. 10-én kelt ajándékozási okmány alapján, a tulajdonjog a Jánosi János 61 tjből ide A+1-25 rdsza. birtokra Jánosi Mózes javára békebeleztetik.”

⁸⁴ L. a 175. és 481. betétszámú telekjegyzőkönyveket (BCPI).

⁸⁵ L. Bálint Zsigmond és neje, Györfi Klára nevére kiállított eredeti felvételű telekjegyzőkönyvet (BCPI).

⁸⁶ „Másokis [...] estve oda kimentek a Firtusra, és az említett Szántó Földnek nagy részit elfogván, ki Gyertya, ki Méts világánál, Ki pedig Fenyőviláglo mellett Némelly kapával, más Ásoval, és Vaskalánnal piszkáltuk, vajtuk, turtuk az Ugart, egyik itt, másik amott, Ki ahol helyett foglalhatott, és amillyen Szerntséje volt, ki egyett, ki kettöt, hármat,

közelmúltig tartó folyamatos művelése ellenére is lappang még ott egynéhány bizánci aranypénz, amelyre a fémdetektor azután rá is akad. Az ügynek sikerült megnyernünk Bacskai István műszeres leletfelderítőt, aki három munkanapban határozta meg a dűlőúttól északkeletre elterülő, kb. 1,5 hektáros terület műszeres felderítéséhez szükséges időt.

Miután Sófalvi András beszerezte a kutatáshoz szükséges engedélyeket, és megszervezte a vizsgálandó terület kitézését, 2014. április 15-től április 17-ig sor került a kutatásra is.⁸⁷ Sajnos az időjárás nem fogadott a kegyeibe bennünket. Az első napon az eső, a hó és a metszően hideg szél miatt csak néhány órát dolgozhattunk a Felső-tetőn (5. ábra), így a kijelölt terület egészének átkutatására vonatkozó tervem már a vállalkozás kezdetén meghíusult. A kutatást a Bálint István szántójaként azonosítható 2067. hrsz. parcellával kezdtük. Csak ennek eredménytelen bejárása után került sor a hozzá nyugatról csatlakozó 2069–2071. hrsz. telkek, majd már a harmadik, szerencsére már esőmentes, de még mindig nagyon szeles napon a vele keletről szomszédos, a 2066. hrsz. telek átvizsgálására. Az első napon elvesztett idő hiánya miatt az elméletileg még szóba jöhető 2062–2065. hrsz. telkekből csak a 2065–2064. hrsz. telkek középső részét kutattuk, mert a még hátralevő időben inkább a már egyszer bejárt 2067. hrsz. telek közepét, a bizánci aranyak vélhető lelőhelyét fésültük át ismét, ezúttal az első bejárás irányára merőlegesen (6–7. ábra).

A műszeres leletfelderítés eredményét Bacskai István jelentésében így foglalta össze: „Mintegy 80%-os biztonsággal megállapíthatjuk, hogy a megkutatott területen nem található bizánci aranyérem, amelyet részben magyarázhatunk azzal, hogy a XIX. századi aranyászás során az összes érmet feltalálták, azonban nem zárhatjuk ki, hogy egy-két érme található még a területen, csak azok a detektor számára érzékelhetetlen helyzetben, mélységben helyezkednek el. A területen mindösszesen két darab régészeti tárgy került felszínre, egy keltának

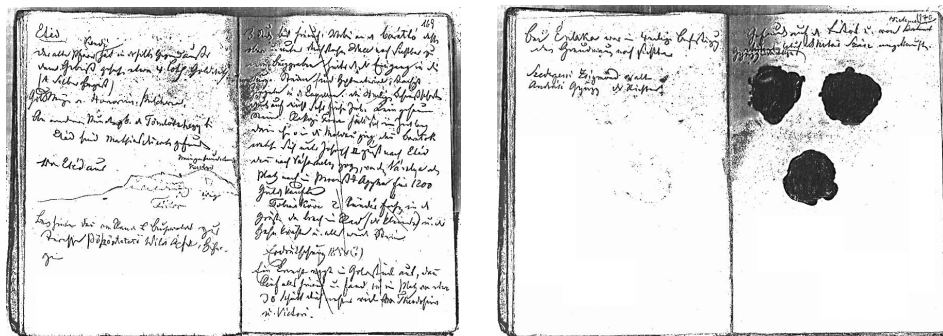
négyet, ötöt, Ki pedig hat darab szép Aranyot kapott. Másnap reggel az egészsz Falu kijött, és az egészsz Szántó Földöt ellepvén, azt ásták, turták a földöt kezek között morzsálták, el futamodván pedig annakutána tsak hamar a Hir a Vidékbe, hogy tudniillik a Firtuson Aranyokat találtak az egészsz környékbe, ide hozzánk közelebb fekvő Faluknak, ugymint: Pálfalva, Csehifalva, Martonos, Ketséd, Agyha, Korond, Tordátfalva, Énlaka, és még több Isten tudgya mitsoda Faluknak Lakossi Seregestül oda todultak, ugyhogy, két, három Száz Ember is volt egyszerre ottan Ásoval, Kapával, nem tsak vajták, ásták hanem Némelly egy egy darabot felis szántot, mások Kezeikkel dörzsölték, és rostáltákis a földöt, és ugy keresték az Aranyot.” Magyar Országos Levéltár Budapest, az Erdélyi Thesaurariusus Levéltára, F 200, 1831.14535. akta, Investigatio, 35–36, Márton József vallomásából.

⁸⁷ A telkek kimérését a székelyudvarhelyi CONUS Kft. végezte. A kutatásban részt vett Bálint Marianna hajdúböszörményi régész is.

meghatározható vas tokos balta” (8. ábra) „és egy bronz öntési hulladék...”⁸⁸ Hasonlóan összegezte a kutatás eredményét a régész, Sófalvi András is: „Néhány szórványleleten kívül – melyek a közeli késő vaskori (kelta) lelőhely vonzáskörzetét jelölik –, leszámítva az elmúlt évszázadok földművelési tevékenységének nyomait, más fémtárgyat nem jelzett a műszer. További bizánci érmék nem kerültek felszínre, és elég nagy bizonyossággal állíthatjuk, hogy 1831-ben és ezt követően a környék lakói alapos kutatást végeztek a Firtoson, így a tudománynak továbbra is a meglévő érmék ismeretében kell értelmeznie a történelmet.”⁸⁹

Bacsikai István és Sófalvi András tárgyilagos összegzését a magam részéről annyival egészíteném ki, hogy az általuk rajzolt képen a mostoha időjárás miatt végül is kutatatlanul maradt 2062–2065. hrsz. telkek esetleges műszeres leletfelderítése sem igen változtathat, mivel a rendelkezésemre álló telekkönyvi adatok alapján ezek egyike sem jöhet szóba Bálint István bizánci aranyakat „termő” szántójaként.

Ábrák

1. ábra. Friedrich Müller jegyzetei az 1857. augusztus 24–25-i kirándulásról. Az utolsó, a negyedik lapon a Szász Károlynál megtekintett kelta ezüstéremről (Müller: i. m. *Die Ruinen...* 259.) vett viaszlenyomatokkal

⁸⁸ Bacsikai István: *Műszeres leletfelderítés. Firtos-Felső-tető. 2014. április 15–17. kézirat.* Hajdúnánás, 2014, 5.

⁸⁹ Sófalvi András: *Bizánci solidusok nyomában a Firtoson.* Haáz Rezső Múzeum honlapja [online] <http://www.hrmuzeum.ro/muzeum~hu~17~3~aktualis.html> (2014. 02. 12.)

2. ábra. A Firtos fennsíkja a Google Earth térképén.

Az aranyérmek közelebbi lelőhelye az elsődleges források szerint: 1. A várhely előtti lapos térség; 2. A Péterhegye és a Keselyű-tető közötti pont; 3. A Felső-tető

3. ábra. A Firtos és környéke az első katonai felmérés (1769–1773) 160. szelvényén

4. ábra. A Felső-tető az 1875 előtt felvett kataszteri térképen.
A sárga vonal jelöli azt az úttól északra elterülő részt, ahol a Bálintoknak szántói voltak a Felső-tetőn. A zöld vonallal körülírt terület lehetett Bálint István szántója 1831-ben

5. ábra. A Felső-tető a Keselyű-tetőről nézve. Sófalvi András felvétele

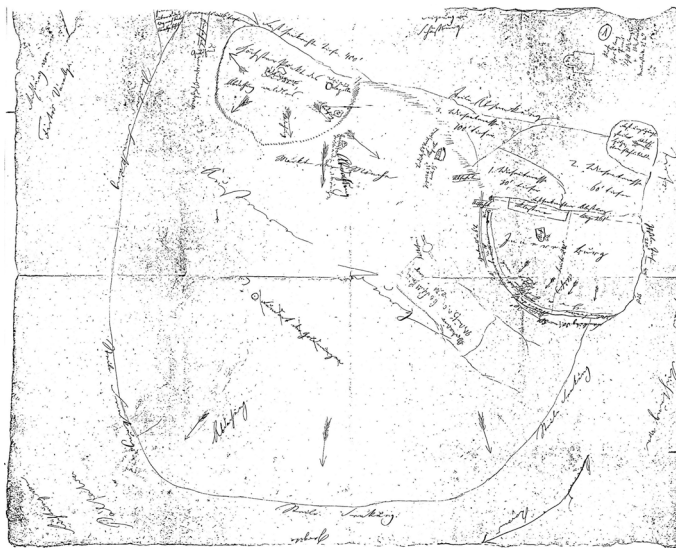
6. ábra. A Felső-tetőn kutatott terület tracklog térképe.
Kék: első nap; zöld: második nap; bíbor: harmadik nap. Bacskai: i. m.

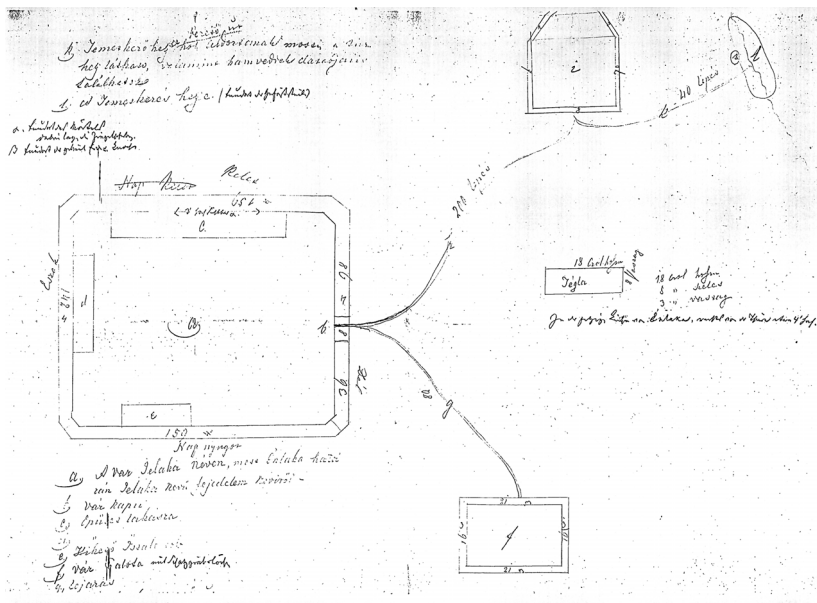
7. ábra. A Google Earth térképére vetített tracklog. Bacskai: i. m.

8. ábra. A vas tokosbalta, amely az 1857-ben Szász Károly által bírt kelta ezüstéremmel (Müller: i. m. *Die Ruinen...* 259.) és az 1959-es szondázás során talált két cseréptöredékkel (Horedt–Székely–Molnár: i. m. 689. 5/24–25. ábra) együtt egy késő vas-kori kelta lelőhelyet jelez a Felső-tetőn

9. ábra. A Firtos fennsíkjáról Karl Fabritius által 1855 szeptemberében felvett, majd Friedrich Müller által 1857-ben hasznosított vázlat

10. ábra. Az énlakai római castrum még látható maradványairól Szász Károly tarcsafalvi jegyző által készített, majd Friedrich Müller által 1857-ben hasznosított vázlat

